

amelyek által sértette a polgárok szabadságát. Így eltiltatta a zenét, a táncot. Megparancsolta, hogy ki miképpen ruházkodjék s hogyan táplálkozzék. Akik nem engedelmeskedtek a parancsoknak, azokat vagy száműzték, vagy kivégezték. Ennek a tanácsnak Kálvin az irányítója. Minden az ő akarata szerint történik. Éppen ezen túlzott szigorúság miatt ismét ellene támadt a nép. Őtet gúny tárgyává teszi. Ellene összeesküvéseket szőnek és mindenképpen megakarják akadályozni terveinek megvalósításában.

El lehet gondolni, hogy ez a sok küzdelem és megpróbáltatás nagyon megviselte a különben gyenge testi szervezetét, míg 55 éves korában meghalt. Avval a tudattal halhatott meg, hogy Genfét ő tette a reformáció másik középpontjává. Ő alapította meg a *református* egyházat, amely Európa legtöbb országában elterjedt s amelyben mindenütt nagy tiszeletben tartják a kiváló alapító emlékezetét.

V. Az unitárius vallás apostolai.

18. Szervét Mihály.

Az elősorolt reformátorok arra törekedtek, hogy az egyházba becsúszott külső visszaéléseket, különösen pedig, hogy a keresztények életét javítsák meg a biblia alapján. Azonban ezáltal megnyitották az utat a további fejlődésre. Ezen az úton haladott tovább *Szervét Mihály*, akivel egy új reformáció kezdődik, amelyet unitárius reformációnak nevezhetünk.

Szervét Mihály Spanyolországban, előkelő nemesi családból született. Korának szokása szerint kiváló vallásos nevelésben részesült, aminek az volt a legfőbb célja, hogy a katolikus egyház által előírt szertartásokat pontosan elvégezze és betartsa. A vallás mellett sokat foglal-

kozott a jogtudománnyal, a földrajzzal, számtannal, csillagászzal, bölesészettel és az orvosi tudományokkal. Amint mondani szokták, sokoldalú ember volt. Sehol sem elégedett meg avval, amit a felszínen látott, hanem mindenütt a mélyre igyekezett hatolni. Így jutott el olyan ismeretekhez, amelyeket előtte mások nem tudtak. Így pld. felfedezte az emberi testben a vérkeringést és feltalálta az összehasonlító földrajzot. Már fiatal korában sokat utazott és sokat látott, de a külső fény és pompa nem térítette el igazi hivatásától. Származásánál és neveltetésénél fogva élhetett volna kényelmes és előkelő életet; mint orvos, tudományánál fogva gyűjthetett volna vagyont, de mindezek nem csábították őtet. Ennek lehet tulajdonítani, hogy sokoldalú tudományossága mellett a legnagyobb volt, mint hittudós és vallásos ember s mint az istenországának egy bátor lelkű munkása.

Még egyetemi hallgató korában egy bibliát kapott. Attól kezdve ez a csodálatos könyv lett egyetlen utitársa és vezére az életben. Érette lemondott minden világi örömről és dicsőségről, de általa szerzett magának örök emléket, halhatatlanságot. Nem szerette a nyilvános szerepléseket, nem kereste a külső hatást. Kedvelte a csendes magányt, ahol mélyen belemerülhetett gondolataiba. Így merült el a biblia rejtett mélységeibe. Benne talált egy igazi jó barátot, egy lelki vezért: Jézust, aki azt mondta magáról, hogy ő „az út, élet és igazság.“ Ezt a Jézust megismerni s másokkal is megismertetni volt életének legfőbb célja. Mint a régi próféták, akik minden veszéllyel szembeszállottak az Isten nevéért; mint az apostolok, akik életüket is oda adták a Mester szent ügyeért: úgy ő is kész volt minden áldozatra Jézusért. A bibliába elmerülve csodálatos fényesség támadt lelkében. Ott nem azt az égi lényt látta Jézus személyében, akit a niceai zsinat az örök Istennel egy lényegüvé tett s akit neki tanuló korában úgy magyaráztak, mint a

szenhááromságnak egyik személyét, de amelyet ő még sem értett meg soha eléggé. E helyett a megfoghatatlan lény helyett talált a Szentírásban egy földi lényt, aki ott él az emberek között, hogy részt vegyen azok örömeiben és bánatában, aki leereszkedik a bűnösökhöz, hogy azokat a jó útra térítse, aki világol a sötétben járók előtt, hogy nekik az üdvösség felé vezető ösvényt mutassa, aki meghal az igazságért, hogy másokat is ezáltal az igazságra vezéreljen. Oh, mennyire megragadta lelkét ez a bibliai Jézus! Nehéz belső lelki harc után szakított avval a Krisztussal, akit a régi könyvekből s a katolikus egyház tanításaiból ismert meg s igazi apostola lett ennek a Jézusnak, aki a biblia tanításai alapján állott előtte. Így írt már 21 éves korában egy könyvet a szenhááromság tévelygéseiről. Evvel a művével Szervét egy új reformációt kezd, amelyben nem elégszik meg a külső visszaélések megszüntetésével, hanem a vallásos hitet is, szemben a zsinatok határozataival, a biblia alapjára kívánta fektetni. Ezáltal lett úttörője az unitárius vallásnak.

Szervét jól tudta, hogy életveszélyes útra lépett, amikor ezt a könyvet kiadta. Mert abban az időben szigorúan üldözték azokat, akik a zsinatok határozatai ellen merészeltek tanítani. Azt hitték, hogy Isten a zsinatok határozataiban jelentette ki a maga akaratát. Aki tehát ezek ellen tanít, az annyi, mintha Isten ellen lázadna fel. E téves hitnél fogva Szervétnek ellenségei lettek a katolikusok meg a reformátusok, mert ezek mindnyájan elfogadták a niceai zsinat határozatát. Szervétet tehát, aki ezen zsinat határozata ellen tanított, közös ellenségnek tartották. Emiatt hazájából el kellett menekülnie. Álnév alatt bújdosott különböző országokban. Mégis állandóan dolgozott. Mint orvos tartotta fenn magát, de lelke folytonosan a vallás dolgaival foglalkozott. Újabb könyvet adott ki, amelyben nagy tudása és bibliai ismer-

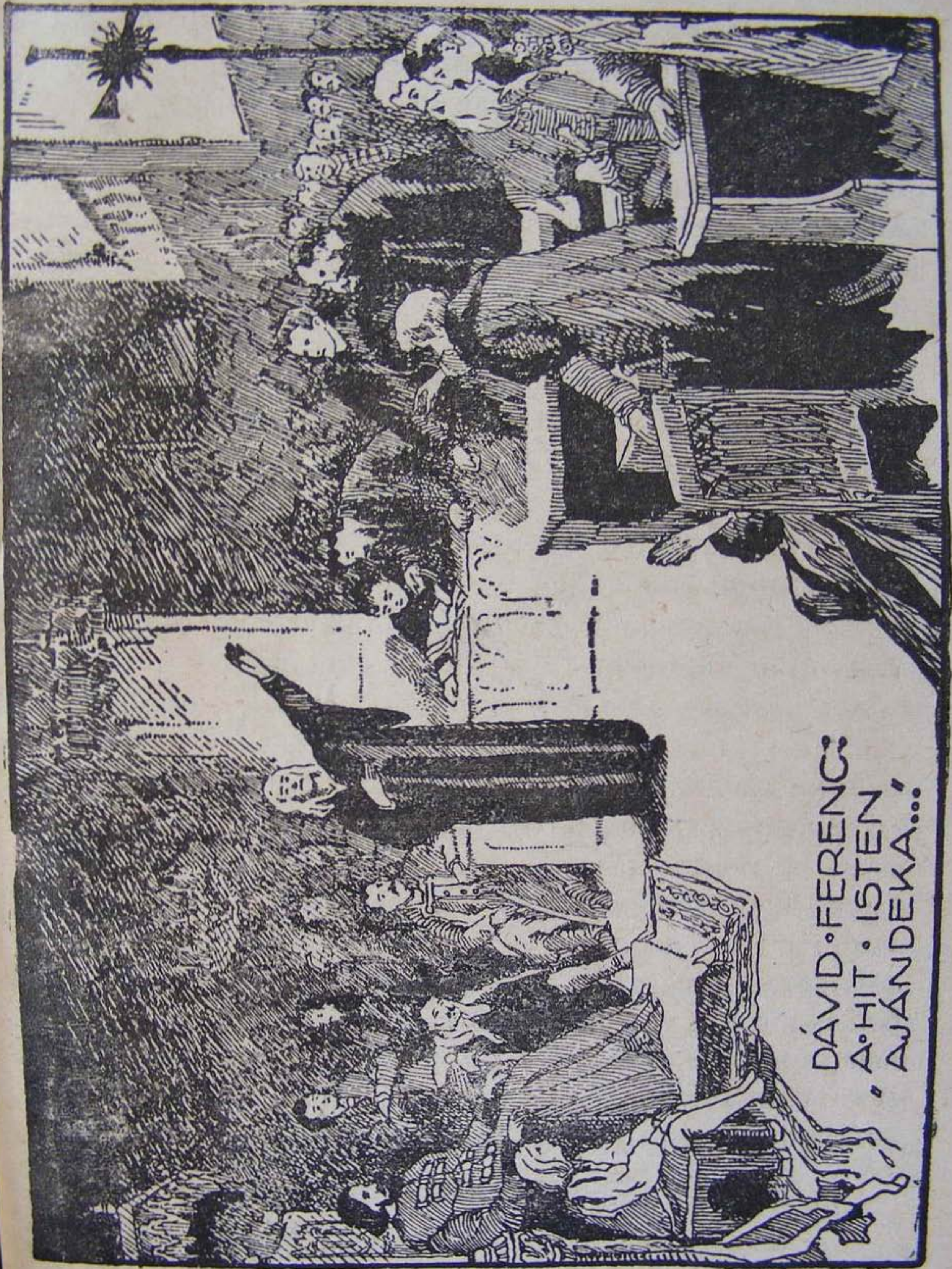
rete alapján azt fejtette ki, hogy a keresztény vallást miképpen lehetne arra a régi alapra visszahelyezni, amelyet Jézus és az apostolok vetettek volt meg. Mert szerinte csak ez lehet a keresztény vallás biztos fundamentuma. Emellett elszántan küzdött a boszorkányok és kísértetekben való hit ellen, ami az ő korában nagyon el volt terjedve. Majd bújdosása közben Franciaországba ment, ahol szintén nem talált nyugalmat, mert a katolikusok elfogták. Innen csodálatos módon megszabadult. Olaszországba akart menni, de eredeti tervétől eltérve, Genfbe tért be. Kálvin János megtudta, hogy Szervét az ő városában van. Ez a két reformátor egy ideig jó barátságban volt egyik a másikkal. Sokat leveleztek együtt. De mióta Szervét a könyveit kiadta s azokból Kálvin meggyőződött arról, hogy barátja tovább megy az egyházjavítás terén, mint ő, azóta ellenségek lettek. Sőt Kálvin egy alkalommal azt írta haragjában egyik barátjának Szervétről: „Ha ide jön, nem bocsátom el élve többé, ha tekintélyemnek van itt valami hatalma.“ Most tehát, ahogy Szervét Genfbe érkezett, eljött a kedvező alkalom, hogy Kálvin régi ígéretét beváltsa. Azonnal intézkedett, hogy fogják el az üldözött és menekülő Szervétet. Mikor éppen tovább akart indulni Genfből, akkor fogták el. Könyveit s pénzét elvették és súlyos börtönbe tették. Két hónapig kínozták és vallatták. Végül a Kálvin által szervezett genfi tanács elébe állították. Amint tudjuk, ez a tanács nagyon szigorúan bánt el azokkal, akik elébe kerültek. Szervét sem kerülhette ki a sorsát. Tanításaiból semmit vissza nem vont. Ezért, mint eretneket, máglyán való megégetésre ítélték. Ezt az ítéletet 1553. október 27-én végre is hajtották. Genf mellett egy szép mezőn égették meg ~~er~~ a nagy tudóst és mélyen érző vallásos embert, aki korát megelőzve, a szentháromság ellen merészkedett tanítani. Utolsó szavai ezek voltak: „Jézus, az örök Isten fia, könyörülj rajtam.“ Azt a helyet, amelyen

megégették, később Genf Golgotájának nevezték. Újabbi időben egy szép emlékoszlopot állítottak e helyre, amelyet kiengesztelés oszlopának neveznek.

19. Dávid Ferenc.

Bár a reformátorokat mindenütt üldözték, a reformációt még sem tudták útjában feltartóztatni. Beteljesült Jézus mondása, hogy akik a testet megölik, azok a lelket nem ölhetik meg. Börtönök és máglyák között is elterjedt a reformáció Európa különböző országaiban. Lelkes apostolok behozták ide Erdélybe is. Azonban itt a többi országokhoz mérten, aránylag még könnyen terjedhetett, mert egy olyan apostoli szellemű férfiú állott az élére, amilyen volt *Dávid Ferenc*. Az ő nevéhez fűződik Erdély reformációja s avval együtt a magyar *unitárius egyház megalapítása*.

Dávid Ferenc 1510-ben Kolozsvárt született. Atyja egyszerű polgárember volt és csizmadia mesterséget folytatott. De egyszerű származása mellett is több szorgalom és több lelkes törekvés volt benne, mint sok előkelő család gyermekében. Szülei a papi pályára szánták s a kolozsvári iskola elvégzése után Gyulafehérvárra vitték, ahol volt a püspöki székhely. Itt kitünő sikerrel végezte tanulmányait, úgy, hogy azok végeztével tanárnak és segédpapnak alkalmazták. Bár ilyenformán a megélhetése biztosítva volt, de az ő igazságért égő lelke nem elégedett meg evvel. Még tovább és többet akart tanulni. Különösen vágyott Németországba, Wittenberg városába, ahol abban az időben már a reformáció el volt terjedve. Isten megsegítette, hogy vágya teljesüljön. Két jóakarója anyagi támogatása mellett elmehetett Wittenbergbe. Mikor oda ment, már 35 éves volt. Nagy szorgalommal tanulmányozta Luther iratait és a bibliát. Különösen ez utóbbit annyit olvasta, hogy azt nagy részben könyv nélkül tudta.

DÁVID • FERENC
A • HIT • ISTEN
" AJÁNDEKA... "

Mintegy három évig volt külföldön s mikor onnan hazajött, előbb iskolaigazgató lett Besztercén s onnan hamarosan Péterfalvára ment plébánosnak. Itt sem maradhatott sokáig, mert szülővárosába, Kolozsvárra hívták meg, hogy itt legyen a városi iskola igazgatója. Közben jó híre és tekintélye növekedett az egész országban, úgy, hogy egyszerre két előkelő város ú. m. Kolozsvár és Nagyszeben hívta meg papjának. Ez a kettős meghívás nagy gondot okozott, mert nem tudta, hogy melyiknek tegyen eleget. A végén mégis a szülőföldje iránt érzett szeretetet győzött benne s Kolozsvár meghívását fogadta el.

Bár eddig is nyíltan hirdette a Luther tanait, de most egyenesen élére áll a reformációnak s innen kezdve ő lett annak a vezére, ami abból is kitűnik, hogy a lutheránusok őtet választják meg püspöküknek. Csakhogy abban az időben vallásilag nagyon zavaros viszonyok voltak Erdélyben. Alig, hogy a Luther tanai elterjedtek, nyomban terjesztői akadtak a Kálvin tanainak is. Dávid Ferenc, mint lutheránus püspök, e kettős áramlat ütköző pontjává lett. Egy ideig erősen állott, mint a kőszikla a tenger hullámozása között. Nagy tudásával és kiváló szónoki erejével többször vitatkozásba bocsátkozott a Kálvin hitű predikátorokkal s könnyen is legyőzte azokat. Különösen az úrvacsora kérdése volt az, ami legtöbb vitatkozásra adott okot. Mert, amíg Luther azt tanította, hogy az úrvacsorai kenyérben és borban valóságosan benne van a Jézus teste és vére: addig Kálvin szerint az a kenyér és bor csak szellemileg táplálja a hívő lelket. Ezen nagy kérdés felett sokat töprengett Dávid Ferenc. Mert ő arra törekedett, hogy a vallásban se fogadjon el semmit vakon, hanem igyekezett mindent megérteni, hogy másoknak is megmagyarázhassa. A sok vitatkozás és elmélkedés közben maga is rájött arra, hogy a Kálvin felfogása tisztább s közelebb van az igazsághoz, mint a Lutheré. Itt ismét nagy lelki harcot kellett meg-

vívnia. Vajjon megmaradjon-e a díszes püspöki állásban, a vele járó gazdag jövedelemmel és méltósággal vagy pedig mindezeket letéve, kövesse lelkének az igazság után való vágyakozását? Ő ez utóbbit választotta s az úrvacsora kérdésében a Kálvin felfogásához csatlakozott. Ez a körülmény még nagyobb zavart idézett elő az országban a vallási kérdések tekintetében. Dávid Ferenc ugyan többször tett kísérletet, hogy a Luther követőit rábírja a Kálvin nézetének az elfogadására, de az nem sikerült, mert a szászok szigorúan ragaszkodtak a Luther tanaihoz. Hogy a kérdés valamiképpen tisztázódjék, Dávid Ferenc közbenjárt a fejedelelemnél, aki akkor *János Zsigmond* volt, hogy hívasson országgyűlést. A fejedelem Nagyenyedre hívatta össze a gyűlést, amelyre maga helyett egy Blandrata György nevű orvost és hittudóst küldött el megbízottul. Bár ez a Blandrata meg Dávid Ferenc is mindent elkövettek, hogy az ellentéteket kiegyenlítsék, de az még sem sikerült. A szászok hajthatatlanok voltak. Ők megmaradtak a lutheránus vallás mellett. A magyarság pedig, élén Dávid Ferencel, a Kálvin vallásához csatlakozott. Így indult meg Erdélyben a lutheránus és a református egyház. A református egyház is magának püspököt választott. Ez a püspök Dávid Ferenc lett, kit János Zsigmond fejedelem is udvari papjának nevezett ki.

Ez a kettős kitüntetés más embert talán megnyugtató volt volna. De Dávid Ferenc tovább tanult s tovább kutatatta az igazságot. Ebben a munkában támogatta őtet Blandrata György, aki maga is világlátott ember és nagy tudós volt. Lengyelországból került be Erdélybe. Ott abban az időben egy *Socinus Faustus* nevű tudós egy új vallást elterjesztett volt, amely nagyon hasonlított a Szervét Mihály által terjesztett valláshoz, mert a szentháromságot nem fogadta el. Ezt a vallást alapítójáról *szociniánizmus*-nak nevezték. Blandrata ennek a vallásnak volt a

híve. Megismertette ennek a tanait Dávid Ferencel. Dávid Ferenc ezenkívül tanulmányozta a Szervét Mihály könyveit. Amikor ezeket összehasonlította a biblia tanításaival, rájött arra, hogy Kálvin sem mindenben helyesen fogta fel a bibliát, hogy a Szocinus és Szervét tanai sokkal közelebb állanak a Szentírás tanításaihoz. Ismét nehéz válaszüthoz érkezett. Választania kellett a nyugalmat és biztonságot adó református püspökség és a bizonytalanság útjára vívő egy Istenség hite között. Dávid Ferenc habozás nélkül az utóbbit választotta. Egész lelkében meggyőződött arról, hogy a szentháromságot sem az ó-, sem az új-szövetség nem tanítja. Ezért azt hinni és elfogadni nem kell. Az Isten mind lényegében, mind személyében csak egy. Ez az egy Isten a világ teremtője, fenntartója és kormányzója. Így rálépett arra az útra, amely az unitárius egyház megalapítására vezetett.

Dávid Ferenc ezen újabb felfedezését előre csak barátainak mondotta el. De később nyíltan hirdetni kezdte a templomban. Lett erre ismét nagy zavar az országban, sőt még azon túl is. Mert ez a hír hamarosan eljutott Debrecenbe, ahol egy *Mélius Péter* nevű tudós, református püspök volt, aki azt hitte, hogy Kálvinnal teljesen befejeződött az egyház megjavítása s további újjításnak nincsen helye. Ez a püspök erőszakkal akarta elhallgattatni Dávid Ferencet. De Dávid Ferenc nem ijedt meg fenyegetéseitől. Sőt minél durvábban bánt amaz vele, ő annál szelidebb szavakkal igyekezett meggyőzni igazságáról. Amikor a beszéd nem használt, akkor könyvekben fejtette ki nézeteit s azokat küldötte el ellenfeleinek. Rövid idő alatt négy könyvet adott ki. Azonban ezek sem használtak. Ellenfelei tovább gúnyolódtak. Ekkor a fejedelemhez fordult. Megkérte, hogy hívasson össze gyűlést, amelyen a kérdést nyilvánosan vitassák meg. A fejedelem teljesítette kedvelt papjának

a kérését. A kívánt gyűlést összehivatta Gyulafehérvárra, a saját székvárosába. Fényes és díszes volt ez a gyűlés, amelyen a fejedelem is megjelent tanácsosaival együtt. Eljött Mélius Péter, a vele egy nézeten levő kálvinista papokkal. A vitatkozás heves volt, mert mind a két párton jeles és tudós férfiak állottak. De a végén mégis Dávid Ferenc lett a győztes, amit az is bizonyít, hogy a fejedelem és vele az ország főurainak nagy része az unitárius vallásra tért át. A Dávid Ferenc győzelmének a híre gyorsan eljutott Kolozsvárra. Itt nagy sokaság várta a haza érkező papot. Nagy diadallal fogadták. Ő felállott egy kerek köre s arról egy szép beszédet intézett a nagy sokasághoz, amelynek hatása alatt az egész Kolozsvár városa unitáriussá lett. A nép vállaira vette kedvelt papját. Bevitte az ott közelben levő főtéri templomba, ahol tovább prédikált. Az áttért hívekkel együtt ez a szép templom is unitárius templommá lett. Így ismétlődött meg az első pünkösti szép jelenet az unitárius egyház megalapításakor. Azt a kerek követ, melyről Dávid Ferenc állítólag beszélt volt hazatérő útjában, még ma is Kolozsvárt az unitárius templom bejáratánál őrzik, mint becses emléket.

A gyulafehérvári nyilvános vitatkozás után még több is következett, amelyek között különösen nevezetes volt az, amelyet Nagyvárad városában tartottak. Ugyanis Mélius Péter és a többi református pap azt kívánta, hogy nagyobb számban jelenhessenek meg. Dávid Ferenc erre közbenjárt a fejedelemnél, hogy Nagyváradra hívjon össze egy ilyen gyűlést. Ez a gyűlés még népesebb és fényesebb volt, mint a gyulafehérvári. Ott volt maga a fejedelem, sőt ő is beleszólott a vitatkozásba, amely több napig tartott. Dávid Ferenc nagy tudásával és kiváló szónoki tehetségével fényes győzelmet aratott, aminek következtében Nagyváradon is mintegy 3000-en az egy Istenség hitének lettek a követői. Ezt az új vallást a

latin *unus* szó után elnevezték unitárius vallásnak. Ettől kezdve az unitárius vallás gyorsan terjedt el egész Erdélyben, sőt még Magyarországon is. Előbb Tordán s azután Marosvásárhelyen szabadságát törvénybe iktatták. Dávid Ferencet most már az újonnan alakult unitárius egyház püspökévé választották.

De ő követve azt a régi közmondást, hogy „a jó pap holtig tanul“, tovább gondolkozott az egy Istenség kérdése fölött. Nem elégedett meg a féligazsággal, hanem a kérdést teljes mértékben tisztázni akarta. Így jött rá arra az igazságra, hogy ha egy az Isten, akkor csak azt az egy Istent kell imádni és a könyörgésben segítségül hívni. Jézus ember volt s így őt nem illeti meg az imádás s ezt ő maga sem kívánta. Dávid Ferencnek az újabb tanítása ismét nagy felzúdulást okozott nemcsak a szentháromság hívők, hanem még az unitáriusok között is. Ezt vallásújításnak tekintették, amit pedig akkor tiltott az országos törvény. Nagy szerencsétlenség volt az is, hogy János Zsigmond unitárius fejedelem fiatalon meghalt s így Dávid Ferenc is elveszítette legfőbb pártfogóját. Utána katolikus vallású fejedelmek következtek, akik nem jó szemmel nézték Dávid Ferencnek a működését. Ezek a fejedelmek Dávid Ferencet letették az udvari papságról. Megtiltották, hogy előzetes vizsgálat nélkül bármiféle könyvet adjanak ki az unitáriusok. Ezt nevezték cenzurának. Ezenkívül nem engedték meg, hogy Tordán és Kolozsváron kívül zsinatot tarthassanak. Ilyen körülmények között kapva-kaptak az alkalmon, hogy Dávid Ferencbe bele köthessenek, mert azt hitték, hogyha a legfőbb pásztort sikerül elhallgattatni, akkor a nyáj is egymás után elszéled. Azonban a legszomorúbb a dologban az, hogy éppen Blandrata, Dávid Ferenc egykori jó barátja volt az, aki a fejedelemnél feljelentést tett ellene. Ez kapott a kedvező alkalmon. Előbb eltiltotta a prédikálástól s mint foglyot úgy őriztette a saját házá-

ban. Majd megidézttette Gyulafehérvárra, hogy ott ítéletet tartsanak felette. Ide már megtörve és betegen érkezett meg. A gyűlésen a fejedelem előtt hiába fejtették ki ő és azok a kevesek, akik még vele tartottak, hogy amikor kimondták és elfogadták azt, hogy egy az Isten, akkor hallgatólag azt is kimondták, hogy Jézust nem kell imádni. Dávid Ferencnek mégis vesznie kellett. A saját híveinek nagy része, élén Blandratával, ellene volt. Ezért a gyűlés többsége rásütötte az újítás vádját, amiért holtig tartó börtönre ítélték 1579-ben. Nyomban a gyűlésről Dévára szállították a beteg püspököt s ott a vár börtönében helyezték el. Azonban az Isten irgalmas volt hozzá. Nem sokáig kellett ott szenvednie. Nehány hónap múlva meghalt. Hogy hová temették, azt sem tudjuk biztosan. De emléke él minden unitárius ember szívében s hálával gondolunk arra a nagy férfiúra, aki az egy Istenség hitét szent örökségül reánk hagyta.

20. János Zsigmond.

Az unitárius vallás a maga fennmaradását nem törvényekre és országgyűlési határozatokra alapítja. Mi bízunk az igazság erejében és győzelmében. De hogy mégis az egy Istenség hitének a vallói egyházat alapíthattak, iskolákat létesíthettek s vallásukat szabadon gyakorolhatták, azt azoknak az országos törvényeknek köszönhetjük, amelyeket János Zsigmond erdélyi fejedelem rövid ideig tartó, de bölcs és emelkedett szellemű uralkodása alatt hoztak Erdélyben.

János Zsigmond 1540-ben Budán, a magyar királyi várpalotában született. Szapolyai Jánosnak, Magyarország királyának a fia. Anyja Izabella, I. Zsigmond lengyel királynak a leánya. Születése nagy örömet okozott nemcsak a királyi családban, hanem az egész országban. Trónörökös született. Jártá be ez a jó hír az egész orszá-

got s különösen Erdélyt. Sok községben két-három nap harangoztak a jó hír hallatára. Azonban a fényes születés s a királyi származás sem tudták biztosítani azon szenvedések és megpróbáltatások ellen, amelyeknek mindnyájan ki vagyunk téve. Születésekor nagyon szomorú állapotban volt Magyarország. A német s a török versengett érte s emiatt állandó viszály dúlt a magyarok között. A hitjavítás is pártokra osztotta őket. Forrongás és nyugtalanság volt az egész országban. De emellett az a csapás érte az újonnan született kis gyermeket, hogy alig néhány napos korában már elveszítette édes atyját. A haldokló király Szolimán török szultánt tette fia és felesége gyámjává. Így az ő sorsuk a török párthoz volt kötve. Ehhez tartozott különben a magyar nemzeti párt és azok, akik a reformáció terjedését akarták. Ezek ragaszkodtak János Zsigmondhoz, mint az utolsó magyar király sarjadékához. A katolikusok inkább a német párt-hoz csatlakoztak s Ferdinándot ismerték el királyuknak. Ez a szerencsétlen pártoskodás sok szenvedést okozott Izabella királynénak és a fiának. A kis trónörököszt ugyan még az apja temetésekor Székesfehérváron a magyar koronával megkoronázták s a kormányzás tisztét Izabellára ruházták. A török szultán is elismerte az ő uralmát Erdély és Magyarország azon részei fölött, amelyeket atyja is bírt, de mindezek nem menthették meg a rákövetkező megpróbáltatásoktól.

Ferdinánd is jogot tartott az említett országrészekhez s ezért hadsereggel támadta meg a Budán tartózkodó özvegy királynét és kiskorú fiát. Jóiideig védelmezték híveik a várat, de amikor a helyzet tarthatatlanná vált, Szolimánt hívták segítségül. Szolimán engedett a kérésnek, de követei útján arra kérte a királynét, hogy kis fiát küldje el az ő táborába. Egyben négy aranyos köntöst s három szép lovat küldött ajándékba a kis királyfinak. A királyné rettenetes lelki harcot állott ki, hogy vajjon

ki engedje-e csecsemő kis fiát s a nemzet jövő remény-
ségét a szárnyai alól? De a szorongatott helyzet paran-
csolt. A végén beleegyezett, hogy biztos kísérettel a gyer-
mek a szultán elébe jusson. Szolimán megölelte és meg-
csókolta a kis gyermeket. Újabb ajándékokkal visszakül-
dötte édes anyjához. De most már követelte, hogy Buda
várát neki adják át, mert a királyné és hívei azt amúgy
sem tudják a Ferdinnád katonái ellen megvédelmezni.
A királyné egy ideig vonakodott, de nem volt mit tennie.
Ott hagyta a várat és királyi fiával együtt bújdosóvá
lett. Így juttatta a magyarság egyenetlenkedése és pár-
toskodása Budát török kézre s az utolsó nemzeti király-
nek így adta kezébe a vándorbotot.

Hosszas volna elbeszélni, hogy a kis király anyjával
merre járt, hol bújdosott akkor, amikor más királyfiak
kényelmes otthonukban a boldog gyermekkor álmait szö-
vögetik. Azonban a megpróbáltatások eme szomorú nap-
jaiban is a lehető leggondosabb nevelésben részesült. A
legkiválóbb tudósok vezették be a tudományok külön-
böző ágaiba, mert környezete a nehéz sorsban is meg-
volt győződve arról, hogy reá még nagy hivatás vár. A
korabeli krónikások azt írják róla, hogy szeret lova-
golni, a dárdát derekasan forgatja, futásban, táncban
kitűnő, szereti a küzdőjátékot. Szellemi tekintetben pe-
dig: „gyönyörködik a zenében s maga is lanton igen
jól játszik; latinul ért s gondolatait is ki tudja fejezni,
jól beszél olaszul, németül, lengyelül, magyarul és ro-
mánul, valamint görögül és törökül is.“

Több évig tartó bújdosás után végre Erdélyben úgy
alakultak a politikai viszonyok, hogy a karok és rendek
16 éves korában fejedelemmé választották s magas tisz-
tébe ünnepélyesen beiktatták s ezzel megvetették alapját
az önálló erdélyi fejedelemségnek, amely azután 150 évig
állott fenn. Izabella királynét a sok gond, vándorlás és
ellenfeleinek sokféle cselszövése testileg és lelkileg ki-

merítette, úgy, hogy a fia trónra lépése után 3 évvel meghalt. Így az uralkodás minden gondja a 19 éves ifjú fejedelem vállaira nehezült olyan súlyos viszonyok között, amelyek még a legbölcsebb és legtapasztaltabb elmét is próbára tették volna. Két cél lebegett előtte: a független erdélyi fejedelemség biztosítása és a reformáció megszilárdítása.

Ami az első céljának a sikerét illeti, arra elég bizonyíték az önálló fejedelemségnek az a szép ideje, mely alatt Erdély aranykorát élte s benn az országban jólét uralkodott, kifelé pedig dicsőség és tekintély vette körül. Ami a másik cél elérését illeti, azt ismét mutatja az, hogy Erdélyben a teljes vallásszabadságot éppen az ő uralkodása alatt mondták ki olyan időben, amikor az egész világon még tűzzel és vassal üldözték a reformáció híveit. Ugyanis János Zsigmondot már a családi hagyományai, trónjának biztosítása is a reformációhoz fűzték. De sokkal inkább ragaszkodott hozzá széles látóköre és megértő lelke indításából. Ezt mutatja az a körülmény, hogy maga bár még a Luther tanait vallotta, mégis udvarába fogadta orvosnak a Lengyelországból ide jött Blandrata Györgyöt, aki pedig a szocinus vallását hitte és udvari papjává tette Dávid Ferencet, aki pedig az úrvacsora kérdésében a Kálvin felfogását védelmezte. De mutatják azok az országgyűlési vallási határozatok, amelyeket az ő idejében hoztak s amelyek mindenike azon az alapelven nyugszik, hogy ez országban mindenki azt a vallást követheti, amelyik neki tetszik. Így történt az, hogy itt előbb a Luther s azután a Kálvin tanai szabadon terjedhettek. Sőt amikor Dávid Ferenc az unitárius vallást kezdette terjeszteni, a fejedelem akkor is szíves pártfogásába vette, ellenfeleitől megvédelmezte, kérésére országgyűléseket hívott egybe; vitatkozásokat rendeztetett, azokon személyesen részt vett s akárhányszor a vitába maga is beleszólt, sőt amikor megismerte a reformációnak ezt

a legtisztább hajtását, ő maga is unitáriussá lett. Vele együtt az ország főurai és a nép nagy része is a Dávid Ferenc hitéhez csatlakozott s ezáltal megszilárdult az unitárius egyház. Arról is gondoskodott, hogy törvény által legyen biztosítva létele és fejlődése. Ezért hoztak 1568-ban Tordán ilyen vallási törvényt: „Urunk öfelsége, amiképpen ennekelötte való gyűléseiben országával, közönséggel a religió dolgáról végzett, azonképpen mostan is ez jelen való gyűlésen aztat erősítik, tudniillik, hogy minden helyeken a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint és a község, ha venni akarja jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne keserítse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de olyan prédikátort tarthasson, akinek tanítása önekie tetszik. Ezért pedig senki a superintendensek közül se egyebek a prédikátorokat meg ne bánthassa . . . mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból leszen, mely hallás Istennek igéje által vagyon.“ Ugyanilyen szellemű határozatot hozott az 1571-ik évi marosvásárhelyi országgyűlés, amely határozatok által az unitárius egyház Erdélyben a többi egyházakkal egyenlő jogokhoz jutott. Ezenkívül az unitáriusoknak Kolozsvárt az óvárban egy iskolát ajándékozott, Gyulafehérváron pedig könyvnyomdát állíttatott, amelyen számos unitárius irányú könyv jelent meg. Sajnos, hogy nemsokára a marosvásárhelyi országgyűlés után 31 éves korában meghalt. Nagy pompával, unitárius szertartás szerint Gyulafehérváron anyja mellé temették. Egy korabeli krónika író így jellemezte János Zsigmondot: „Ez istenfélő tökéletes keresztény fejedelem vala, kinél drágalátosabb fejedelem nem vala, ki az Isten igéjének olyan tudakozója lett volna. Ez a tanítóknak nemhogy rontója lett volna, de inkább nagy oltalmára volt. Noha ő az egyedül való Atya Istenről és annak fiáról igaz vallásban vala, egyik fél tanítóit is nem háborgatja vala, a Krisztusnak tanítása szerint azoknak ki-

gyomlálását az Isten igéjére hagyta vala, mely Isten igéje őket naponkint irtogatja vala.“

21. Enyedi György.

Mikor Dávid Ferencet holtig tartó fogságra ítélték, azt hitték, hogy vele együtt tanításait is megsemmisítik. Pedig az igazságot nem lehet eltemetni. Az feltámad még a sírokból is. Ez történt a Dávid Ferenc tanaival. Az ő halála után csak kevés ideig maradtak eltemetve. Az Enyedi György személyében új és bátor szószólót küldött az isteni gondviselés azoknak.

Enyedi György állítólag Nagyenyeden született 1555-ben. Azonban szülőiről, kis gyermek koráról és neveltetéséről semmi bizonyost nem tudunk. Már 16 éves korában külföldi egyetemre küldötte az unitárius egyház, ami azt mutatja, hogy tanulás és jó magaviselet tekintében messze kiemelkedett tanulótársai közül. Három és fél évet töltött külföldön, amely idő alatt sokat tanult s különösen több idegen nyelvet sajátított el. Mikor hazajött, alig volt még húsz éves s máris tanárnak alkalmazták a kolozsvári gimnáziumhoz. Itt különféle tárgyakat tanított, de különös szeretettel a hittan és a bölcsülethez vonzódott. Az előbbiből két tankönyvet is írt, amelyek azonban csak kéziratban maradtak fenn. A tanárság mellett a kolozsvári egyházközségnek lelkesze volt. Mint lelkes, egyike volt kora legjobb szónokainak. Nagyon sok egyházi és temetési beszéde maradt fenn kéziratban, amelyekben, mint egy Istentől megáldott próféta, ostorozta annak a kornak ferde szokásait és bűneit. Különösen kikelt azok ellen, akik külső érdekért, vagy az üldözések miatti félelemből elhagyták vallásukat. Azt hirdette, hogy nem ott van az igazság, ahol sokan vannak. Sokkal jobb, hogy ha kevesen is maradnak az unitáriusok, de azok legyenek buzgók, lelkesek és hívek a valláshoz

és egyházhoz. Mert Isten előtt nem lehet nagyobb bűn, mint az, ha az emberek büntetéssel vagy fenyegetéssel térítik egyik a mást valamely valláshoz. Különös szeretettel használta a próféták írásait, akik kemény beszédekkel ostorozták hajdan népük tévelygéseit. Azokban találta meg ő is azt a hangot, amellyel kárhoztatni tudta kortársainak hitbeli és erkölcsi fogyatkozásait. Még Báthori Zsigmond Erdély akkori fejedelme ellen is kikelt, midőn az fiatalos meggondolatlansággal tanácsosait a kolozsvári piacon lefejeztette. Roboámhoz hasonlította a fejedelmet.

Bár az unitáriusok közül sokan eltértek a Dávid Ferenc tanításaitól, de Enyedi szigorúan ragaszkodott hozzájuk, mert átlátta, hogy azok a biblián alapszanak s a józan ész is azokat kívánja. Ezért heves vitatkozása volt Szoćinusz Fausztusszal, akivel korábban Dávid Ferenc is sokat vitázott. De ez sem tudta őt eltávolítani attól a felfogásától, hogy Krisztust nem kell imádni és a könyörgésben segítségül hívni. Emez erős hite s annak nyílt kifejezése által egyike lett Dávid Ferenc leghívebb tanítványainak s neki lehet nagy részben tulajdonítani azt, hogy az ő eszméi végleg soha ki nem haltak az unitáriusok közül.

De Enyedi, mint biblia-magyarázó lett különösen híressé a maga korában. Az volt a célja, hogy azokat az igazságokat, amelyeket Dávid Ferenc hirdetett, a biblia tanításaival is igazolja s kimutassa, hogy hibásan magyarázzák mindazokat a bibliai helyeket, amelyekre a szentháromság hitét alapítják. Ebből a célból írt egy nagy terjedelmű könyvet latinul, amelyet később magyarrá is lefordítottak. E könyvben egyenkint vizsgálat alá veszi azokat a bibliai helyeket és mondásokat, amelyekből a szentháromságot szokták kimagyarázni s kimutatja azoknak igazi értelmét. Ezen könyve által, mondhatni, európai hírnévre tett szert. Sokan voltak, akik megcá-

folni igyekeztek magyarázatait, de sokan voltak olyanok is, akik mindenben igazat adtak neki s lelkesültek érte.

Az unitárius egyház ezen lelkes és sokoldalú munkáját avval jutalmazta meg, hogy már 37 éves korában püspökké választotta. Bár ilyen fiatalon érte ez a nagy kitüntetés, azért nagy tiszteletben tartották hívei s kiváló tekintélynek örvendett mindenfelé. Nemcsak ő maga volt pontos és lelkiismeretes mindennemű kötelességei teljesítésében, hanem másoktól is ugyanezt követelte. Akik hibáztak vagy elhanyagolták kötelességeiket, azokkal szemben szigorúan járt el. Viszont a jókat és törekvőket érdemük szerint jutalmazta.

Sajnos, hogy ez a sok tudású és prófétai lélek gyöngetestben lakozott. Mikor legnagyobb volt a híre, neve és tekintélye s amikor még nagyon sokat vártak tőle hívei, akkor egyszerre lehanyatlott. Korán kezdette az életet s korán is végezte be. 42 éves korában halt meg. De rövid élete alatt sokat tett és dolgozott, úgy, hogy állandó emléket hagyott maga után. Halála után néhány évvel püspökutódja ezt írta róla: „Senki sem volt nálánál a prédikálásban kedvesebb, a tanításban rövidebb és alaposabb, az írásban könnyebb, a nehézségek elhárításában szerencsésebb, a tévedések megcáfolásában biztosabb. Élete virágjában, midőn naponta híresebbé lett s mindenek szemét bámulatra kezdette ragadni, az utódokra egy tisztelt név emlékét hagyva ez élet vészei közül elköltözött a boldogok társaságába.“ „E nagy ember halála közbánatot keltett mindenfelé.“

22. Almási Gergely Mihály.

Almási Gergely Mihály egyike volt a legkiválóbb unitárius püspököknek. Püspöksége az unitárius egyház legsúlyosabb korszakára esik. Már azért is érdemes, hogy életével közelebbről megismerkedjünk.

Almási Gergely Mihály Homoród-Almásón 1654-ben

született. Tanulmányait a kolozsvári unitárius kollégiumban végezte. Azután ezen intézetnek széniora lett. A szenior szó magyarul idősebb-et jelent. Így nevezték régen azt, aki az iskolák belső rendjére s a tanulók tanulására és magaviseletére felügyelt s akiket rendszeren a legjobban végzett tanulók közül neveztek ki. Foglalkozása ma a felügyelő tanárhoz hasonlít, de annál sokkal nagyobb volt a munkaköre és felelőssége. Almási Gergely Mihály két évig töltötte be ezt a tiszteletet, amikor tanulmányai tovább folytatása céljából Hollandiába ment. Abban az időben a hollandiai protestánsok testvéri viszonyban éltek az erdélyi unitáriusokkal. Az erdélyi unitáriusokat nemcsak hogy szeretettel fogadták, de pénzzel is segélyezték. Sok tanuló talált közöttük szíves barátságot és anyagi támogatást, hogy tanulmányait ott gyarapíthassa. Almási Gergely Mihály két évig élvezte vendégszeretetüket, amikor hazajött s itt a kolozsvári főiskolánál azonnal tanárnak választották. Ezt az állást csak rövid ideig töltötte be, mert nemsokára ugyancsak Kolozsvárt az akkori külső Magyar-utcában, vagy amint abban az időben nevezték, szentpéteri külvárosban pappá lett. Innen hívták el a legmagasabb egyházi tisztségre, midőn 1692-ben püspökké választották. Ezt a szép, de nehéz hivatást 32 évig végezte. Ez a 32 év egyházunk történetének a leggyászosabb korszaka, amelynek sok csalódásából, veszteségéből és keserűségéből a legtöbb jutott a püspöknek, mert a vihar is a többiek közül a legjobban kiemelkedő fát tépi és szaggatja. Éppen ezért, hogy a püspök sok fájdalmát és szenvedését annál jobban megérthessük, röviden el kell mondanunk ama szomorú korszak történetét.

Erdély történetében az 1691-ik esztendő nagy változást és átalakulást jelent. Ekkor szűnt meg az erdélyi önálló fejedelemség, amely János Zsigmond uralkodásával kezdődött. Ez évben lemondva önállóságáról, egyesült

Magyarországgal s a magyar királyokat ismerte el uralkodójának. Ezek a királyok pedig osztrákok és róm. katolikusok voltak. Az akkori uralkodó, *I. Leopold*, ugyan megígérte, hogy vallási tekintetben semmi változás nem lesz, mert a törvényesen bevett vallásfelekezetek szabadon gyakorolhatják vallásukat, bírhatják azokat a birtokaikat, amelyek az önálló fejedelemség alatt is az övék voltak. Ha mégis egyenetlenség támadna a különböző vallásfelekezetek között s azt barátságos úton nem tudnák elintézni, az esetben az uralkodó fog igazságot szolgáltatni.

A királyi ígéretnek ez utolsó pontja sok csalódást és keserűséget okozott az unitáriusoknak. Ugyanis a katolikusok bízva abban, hogy az uralkodó katolikus s így nekik fog igazságot adni, különféle követelésekkel léptek fel az unitáriusok ellen. Így mindjárt követelték annak az iskolának részükre való átadását, amelyet Kolozsvárt az óvárban még János Zsigmond fejedelem adományozott volt nekik. Az unitáriusok ragaszkodtak az iskolához, amelyet több mint 120 éven keresztül háborítatlanul bírtak. De miután meggyőződtek róla, hogy azt meg nem tarthatják, bizonyos feltételek mellett hajlandók voltak átadni. Nevezetesen kikötötték, hogy a katolikusok adjanak más iskola-helyet; engedjenek legalább hat hónapi időt, amíg új iskolát építhetnek s adjanak pénzt is az építés és berendezés költségeihez. E kikötésekből csupán az első teljesült, amennyiben egy házat kaptak az unitáriusok, de sem pénzt, sem időt annak az átalakítására és berendezésére nem. Ugyanis egy királyi rendelet érkezett váratlanul, amely megparancsolta, hogy az unitáriusok iskolájukat azonnal ürítsék ki s adják át a katolikusoknak. Kénytelenek voltak a felsőbb rendeletnek engedelmeskedni s a tanuló ifjúság az iskola igazgatójának a vezetésével egy más, rögtönzött iskolába vonult át.

Evvel nem elégedtek meg a katolikusok. Most már Kolozsvárt a főtéren levő nagy templomot követelték, amely még Dávid Ferenc idejében jött volt az unitáriusok kezére. Az unitáriusok ehhez a templomhoz is ragaszkodtak, hiszen már 150 év óta használták. Emellett egy nagy égés alkalmával a fedél szerkezete leégett, amelyet nagy költséggel és sok fáradsággal építtettek újra. Azonban még sem tudták megtartani. Egy szép napon 1716-ban a katonaság körülfogta a templomot, annak a kulcsát az unitáriusoktól elvette s a katolikus püspöknek adta át. Ez annál nagyobb veszteség volt az unitáriusokra nézve, mert a templom körül levő boltokból volt egyik jövedelmi forrásuk. Ezenkívül a templom egy oldal fülkéjében volt elhelyezve a könyvnyomdájuk is, amely a templommal együtt a katolikusok kezére ment át.

Ugyancsak erőszakkal elvették Kolozsvárt a papi lakást, más két házukat, azt a házat, amelyet azelőtt nem sokkal adtak az óvári iskola helyett iskolai célokra; a szentpéter külvárosi templomot, téglagyárjukat és más külső birtokaikat, amelyeket részint örököltek, részint pénzen vásároltak meg. De nemcsak Kolozsvárt, hanem más helyeken is hasonló veszteségek érték az unitáriusokat.

El lehet képzelni, hogy milyen lelki állapottal nézte Almási Gergely Mihály ezeket az erőszakos foglalásokat, amelyek ellen semmit sem tehetett. Az sem volt, aki panaszait meghallgassa, sőt a templomot elfoglaló katonák egy részét hozzá szállásolták be. De Istenben való bizalommal tűrte a megaláztatást, mert érezte Jézus szavainak igazságát: „Boldogok, akik háborúságot szenvednek az igazságért.“ Maga sem csüggedett s híveit is kitartásra indította. Hogy a szenvedések és megpróbáltatások keresztjét annál jobban hordozhassák, a lelkek erősítésére imádságokat írt, vallásos énekeket szerzett. Vigyázott

arra, hogy az üldözések alatt a rend és a fegyelem meg ne bomolják a hívek között. Ezért a többi papokkal egyetértve szigorú rendszabályokat adott ki, amelyekben a többek között ezeket mondja: „A minden dolgok legfőbb alkotója nemcsak arra teremtett minket, hogy az Isten jótéményeit, törvényét és ígéreteit szemléljük, hanem arra, hogy *cselekedjünk* is és hogy életünk rövid lefolyása alatt a szeretet munkáit gyakoroljuk is.“

Ezen és más hasonló intézkedései által elérte azt, hogy az üldözések és veszteségek között a reá bízott nyáj nem széledt el, hanem még jobban összetartott és új erőre kapott. Püspöksége utolsó éveiben láthatta még azt, hogy miképpen fognak össze a világi vezető emberek az egyház megmentésére s miképpen igyekeznek egy szebb és jobb jövő alapjait lerakni az iskolák megmentésével és az egyházi alkotmány megváltoztatásával. Meghalt 1724-ben.

23. Szentábrahámi Mihály.

Még az Almási Gergely Mihály püspökségének a vége felé feltűnt az unitáriusok között egy fiatal tanár és pap, aki az elhunyt nagy püspök temetésénél beszédet tartott. Ennek az ifjú pap-tanárnak is nagy feladat jutott osztályrészül az unitárius egyház történetében, aki ezt a nagy feladatot olyan szépen oldotta meg, hogy általa a legnagyobb egyházi férfiak közé emelkedett s az utókor hálájára is érdemessé lett. Ez a fiatalember Szentábrahámi Mihály volt.

Szentábrahámi Mihály Udvarhelymegyében Városhalván 1683-ban született. Atyja is, nagyatyja is papok voltak. Így hát a családjában mintegy örökség volt a vallásos érzés és az egyházi buzgóság. Ezt az örökséget gazdagította még az a jó nevelés, amelyet kis gyermek korában a szülői háznál kapott. A gyermekkorának első benyomásai végig kísérték egész élete pályáján, ahol szive

állandóan egyházáért és vallásáért dobogott s minden erejét annak a javára szentelte. Hogy hol kezdette tanulását, azt nem lehet tudni pontosan. De az bizonyos, hogy 10 évig Kolozsvárt tanult s tanulmányait itt, 1710-ben fejezte be. Ez idő alatt végezte a gimnáziumi és bölcsészeti tudományokat. Már mint tanuló, egyik társával együtt egy hittani könyvet írt és adott ki. Iskolái elvégzése után azonnal egy igen fontos megbízatást kapott az egyháztól. A király egy országos bizottságot küldött ki a

Szentábrahám Mihály

négy bevett vallásfelekezet vezető emberei közül, hogy Erdély politikai szervezetére tervet készítsenek. A kinevezett férfiak mindenike egy-egy papi embert is vitt magával. Az unitáriusok részéről *Homoródszentmártoni Biró Sámuel* volt kiküldve, aki mellé az egyház Szentábrahám Mihályt adta segítségül. Az iskola padjait alig elhagyott ifjúra nézve ez nagy kitüntetés volt, de itt alkalma nyílt arra, hogy kiváló tehetségéről és lelkes tevékenységéről még inkább bizonyosságot tegyen, mint azt az iskolában tehetné. És az ifjú papjelölt ezen munkássága közben annyira megtett a nagytudományú Biró

Sámuelnek, hogy az ő ajánlatára az egyház tanárságra jelölte ki s elhatározta, hogy tanulmányai gyarapítása céljából külföldi egyetemre küldi. A külföldi tanulmányút költségeinek a fedezésére nagyrészt Biró Sámuel vállalkozott. Ilyen módon ment ki 1712-ben Hollandiába, ahol abban az időben több jeles unitárius ember végezte tanulmányait. Három év múlva haza jött. Itthon azonnal tanári alkalmazást kapott Kolozsvárt abban a rögtönzött iskolában, amelyet az óvári iskola helyett cserében kaptak volt annak elvétele után az unitáriusok. Azonban itt alighogy megkezdhette tanári működését, egy szomorú eset zavarta meg munkáját. Egyszer megjelent az iskola előtt *Steinville* katonai parancsnok katonáival s követelte, hogy az iskolából azonnal költözzenek ki, mert az régi katolikus tulajdon volt s azért az őket illeti meg. A hatalommal szemben nem volt mit tenni. Az iskola igazgatója, a kolozsvári pap és Szentábrahámi Mihály egymásik tanár-társával a reggeli imádság elvégzése után kivezették a tanuló ifjúságot az iskolából. Ezt a megható jelenetet az egyik történetíró így írja le: „Ők voltak, akik maguk is sírván, vigasztalták a lassankint kitakarodó és szétoszló ifjúságot s figyelmeztették, hogy ezentúl a tógát¹, a béke jelvényét ne viseljék, hanem polgári öltözetben járjanak s a fogadott szállásaikhoz közelebb eső templomozásra rendelt helyeket szorgalommal látogassák, míg az isteni gondviselés kegyelméből állapotjokról ismét gondoskodva lesz.“

Ez a gondoskodás hamar meg is történt. Még ugyanazon esztendőben a kolozsvári egyházközség az iskola nélkül maradt tanulók részére felajánlott egy házat, amelyben Szentábrahámi tanártársaival együtt elkezdhette a tanítást. Nemsokára rá igazgatónak választották. Hogy

¹ Tóga eredetileg a római polgárok fe'ső ruhája volt. Szentábrahámi Mihály idejében s azután még sokáig ez volt a bennlakó unitárius diákok egyenruhája, akik ezért „tógás deákoknak“ neveztettek.

milyen körülmények között tanultak a tanulók és tanítottak a tanárok, arra nézve jellemző, hogy a növendékek számának a szaporodásával, nem volt elégséges az a kis ház. Maguk a tanulók voltak kénytelenek maguknak újabb szobákat építeni, hogy fedél alatt lehessenek. Szentábrahámi a tanulók minden lépését éber figyelemmel kísérte. Egyik történetíró ezeket írja róla: „Az ifjak kiismerésében ritka éles tapintatú volt; midőn az ország különböző részeiből az ifjak keze alá jöttek, szemök, arcuk, tekintetük és szavuk után első látásra megmondotta: melyikből miféle ember lesz s jóslatában ritkán csalódott; amint a rossz erkölcsű ifjakat nem állhatta s a tanodát tőlük hamar megtisztította, úgy a jóknak valódi édes atyja volt, kiket fiaiként szeretett.“ Arcképe úgy maradt reánk, hogy egyik tanítványa lerajzolta.

Nemcsak az igazgatói és tanári feladatok nehezültek a Szentábrahámi vállaira, hanem emellett nemsokára kolozsvári pap és egyházi főjegyző lett. Ezek a hivatalok külön-külön is elég munkát adnak egy embernek, de Szentábrahámi egyszerre mindeniket végezte. Végezte akkora tudással, szorgalommal és buzgósággal, hogy mindenütt egész embernek bizonyult. Mint tanár minden általa tanított tantárgyból tankönyvet írt. Ezek közül különösen kiemelkedik az a könyve, amelyben az unitárius egyház hittanát fejtette ki olyan szépen, ahogyan az előtte kifejtve soha sem volt. Bár a többi tankönyvei kéziratban maradtak, mert akkor már nem volt nyomdájuk az unitáriusoknak, de ezt a könyvét későbbben nyomtatásban is kiadták s még ma is ez a mi legfőbb hittani könyvünk.

Papi működésének is szép emlékei maradtak azokban a temetési és templomi beszédeiben, amelyeket kéziratban őriznek a kolozsvári kollégium nagy könyvtárában. Ezek mellett írt a hívek magánhasználatára egy szép imádságos könyvet, amely még ma is használatban van.

Ugyancsak értékes munkát végzett, mint egyházi

főjegyző. Abban az időben igyekezett az unitárius egyház talpra állani azon megpróbáltatások és veszteségek után, amelyek Almási Gergely Mihály idejében érték volt. Ebből a célból sok újítást, sok hasznos és célszerű intézkedést hoztak be. Ezeknek nagy részben Szentábrahámi volt a kezdeményezője és végrehajtója. Az ő korából fennmaradt jegyzőkönyvek tanuskodnak hűségéről és pontosságáról. Ez a sok munka minden idejét lekötötte úgy, hogy gyakran szokta mondani: annyi dolga van, hogy az a csoda, hogy a nevét is el nem felejtí.

Azonban a munka nem ártott neki. Sőt, amint a pálma a teher alatt nő, úgy ő is a sok munka alatt állandóan fejlődött lélekben. 1737-ben püspökké választották. Ezután még több gond és nagyobb felelősség nehezedett reá. Nehéz idők voltak azok az unitáriusokra nézve. Minden elhibázott lépés súlyos következményekkel járhatott volna. Az egyház teljesen a maga erejére volt hagyva. Körülötte csak ellenségek voltak. Ezért sokszorosan meg kellett gondolni minden lépést és minden intézkedést. Szentábrahámi éppen ez időhöz való ember volt. Mindenben óvatos. Evvel a bölcs óvatossággal vezette az unitárius egyházat több mint húsz éven keresztül, úgy, hogy nem csupán a hívei követték kitartással a vezért, hanem más vallásuak is tisztelettel hajoltak meg előtte. Mint egy erős oszlopon, úgy állott rajta az egész egyház. Sokoldalú munkásságát a saját korában avval jellemezték a legjobban, hogy azt mondták róla, hogy ő „az unitáriusok szeme, szíve és szája.“ Ez a nagy megtiszteltetés nem tette elbizakodottá, hanem előkelő állásában is szerény és alázatos maradt. Az volt a legfőbb törekvése, hogy mindenkinek szolgálatára legyen, mert Jézussal együtt azt tartotta, hogy „aki magát felmagasztalja, azt az Isten megalázza, aki pedig magát megalázza, azt az Isten felmagasztalja.“ Meghalt 75 éves korában s a kolozsvári köztemetőben egy hatalmas koporsó alakú sírkő örzi és védi földi ma-

radványait. De ennél maradandóbb emléke él műveiben és cselekedeteiben, amelyekkel e földön halhatatlanságot szerzett magának. Koporsójánál az egyik kolozsvári lelkész így jellemezte ezt a nagy embert: „Mint *ember* alázatos volt, alázatosabb kora minden kitünő embereinél, leereszkedett a legalsóbbhoz, kész volt szolgálni mindenkinek; a címeket szívéből gyűlölte; mint *tudósról* a bölcsészeti és kivált vallási tudományokban való roppant ismeretei bizonyítanak; meg kell vallani, hogy az unitáriusok vallását annak minden cikkeiben szabatosan, teljesen érthetőleg legelőbb ő kezdette Erdélyben tanítani, kinek a korabeli papság és világi előkelők egyformán szívesen vallották magukat tanítványainak; mint *pap* és *tanár* hasonlíthatatlan volt munkabírásban és kötelességteljesítésben: az elsőt soha nem kerülte, az utolsót mindig szentnek tartotta; mint *püspök* százszemű Argushoz, Atlász-hegyhez hasonlított — így mondja, így vallja ezt az egész unitárius vallásközönség.“ Ezért írta róla történetírónk, hogy „eszének oly nagy emlékeit, mint ő, erdélyi hitrokonaink közül tán senki sem hagyta fenn.“

24. Lázár István.

Nagyajtai Lázár István született Torockón 1742-ben. Középiskolai és bölcsészeti tanulmányait a kolozsvári unitárius főgimnáziumban végezte. Tanulmányai végeztével ugyanezen intézetnél lett tanár s helyettes főjegyző, míg a Nagyajtán 1786-ban tartott zsinaton unitárius püspöknek választották.

Püspöksége, amely 25 évig tartott, az unitárius egyház egyik legszebb korszakára esik. Ezt a korszakot a külső fejlődés és építés korszakának lehetne nevezni. S hogy egyházunk ezen idő alatt olyan szép haladást mutatott fel, azt a lelkes főgondnokok mellett, Lázár István püspöknek köszönhetjük, aki erélyes kézzel tartotta ke-

zeiben az egyház vezetését. Míg Szentábrahámi Mihály idejében meg kellett elégedni a belső, zajtalan munkával, mert a külső terjeszkedést nem túrték volna abban az időben, addig most a kedvezőbb politikai viszonyok szinte figyelmeztették az egyház vezetőit a fejlesztés és építés munkájára. És Lázár István, *Petrichevich-Horváth Ferenc* főgondnokkal együttesen, megértette az idők figyelmeztetését s örök időkre maradandó munkát végzett az egyház életében.

Lázár István

Azt már láttuk, hogy miképpen vették el Kolozsvárt a templomot és főgimnáziumot az unitáriusoktól. Hosszú időn keresztül nem volt e városban templomuk, hanem magánházaknál végezték az istentiszteletet. Iskolájuk is düledező állapotban, amelyet időről-időre maguk a tanulók támogattak és bővítettek. De szinte száz éven keresztül csak a vágy élt a lelkekben, hogy új templom és iskola épüljön, mert érezték, hogy az egyház e két fundamentumon állhat biztosan. Azonban részint a szegénység, de még inkább a külső üldözések nem engedték e forró vágy megvalósulását. Azonban a XVIII-ik század vége felé

jobb idők következtek az unitáriusokra is. Ekkor (1781-ben) adta ki II-ik József magyar király az úgynevezett „türelmi rendeletet“, amelyben a protestánsok teljes vallásszabadságát biztosította; templomok és iskolák építését megengedi, kimondja, hogy vallásával ellenkező esküre vagy szertartás végzésére senki sem kötelezhető és vallása miatt senki semmiféle hivataltól el nem zárható. E rendelettel megindult szabad szellemet használták fel az unitáriusok Lázár István püspök vezetésével arra, hogy az elvett templomok és iskolák helyett újakat építsenek.

A sok templom közül, amelyek Lázár István püspök idejében épültek, különösen ki kell emelnünk a *kolozsvári templom* építését. Ebből a városból indult el hódító útjára az unitárius vallás. A kolozsvári egyházközséget mindig úgy tekintették az unitáriusok, mint egy központot, amelyre reménnyel és büszkeséggel tekintettek. Nem esoda tehát, ha mihelyt az idő és az alkalom kedvezett, azonnal hozzákezdték a templom építéséhez. 1792-ben tették le az alapkövét annak a szép és tágas templomnak, amelyben az unitáriusok ma is dicsérik az egy igaz Istent. Az alapkövételénél Lázár István püspök mondott imádságot. Az építés négy évig tartott, amely idő alatt gyűjtésből, házak, külső birtokok, valamint az értékes úrvacsorai kannák és poharak eladásából került ki az építés költsége. De legszebb volt a Lengyelországból kiüldözött szociniánusok hozzájárulása az építés költségeihez. Ugyanis Lengyelországban a Szocinusz Fausztusz hívei nagyon elszaporodtak volt, úgy, hogy mintegy háromszász egyházközségük volt. Azonban 1660-ban kiüldözték onnan azokat, akik nem akartak katolikusok lenni. A kiüldözöttek egy része Kolozsvárra jött s itt telepedett le. Vásároltak egy házat, amelyet imaháznak és papi lakásnak használtak. Itt tartották hosszú időn keresztül lengyel nyelven istentiszteleteiket. Azonban idő folytán

elmagyarosodtak s most, amidőn a magyar unitáriusok templomot építettek, eladták imaházukat, annak árát az építés költségeibe adták s beolvadtak a magyar unitárius egyházba. A kolozsvári egyházközséggel együtt 38 templomot építettek és javítottak a Lázár István püspöksége alatt, amelyeknek a költsége nagy részben a hívek áldozatkészségéből telt ki.

De éppen úgy érezték az unitáriusok a templom mellett az *iskola* hiányát is. Az az iskola, amit időről-időre a tanulók toldoztak-foldoztak, állandó nem lehetett. A P. Horváth Ferenc lelkes főgondnok fáradozásai következtében sikerült ugyan a mai Kossuth Lajos-utca és Dávid Ferenc-utca sarkán a Kossuth Lajos-utca felől egy emeletes iskolát építeni; de itt megakadt az építés, mert nem volt annak a tovább folytatásához pénz. Ekkor küldött az isteni gondviselés egy nagy jóltevőt az unitárius egyháznak. Ez a jóltevő volt *Zmki László*. Mintegy 100.000 forint értékű vagyonát az egyházra hagyta. Ez a szép hagyomány reményt adott és bizalmat öntött az unitáriusok lelkébe. Ennek a segítségével építették fel az iskolának a Kossuth Lajos-utca felőli, valamint a Dávid Ferenc-utca felőli részét is két emeletre, úgy, amint ma is áll. Az építést 1806-ban fejezték be. Ez építés körül a főgondnok mellett elévülhetetlen érdemeket szerzett Lázár István püspök.

De nem kisebb tevékenységet fejtett ki Lázár István a *sz. keresztúri gimnázium* építése körül. Régi vágya volt az unitáriusoknak az, hogy a székelyföld valamelyik központi fekvésű egyházközségében legalább egy algimnázium létesüljön, amelyet a székelyföldi unitáriusok könnyebben megközelíthetnek, mint a kolozsvárit. Ez a vágy a Lázár István püspöksége idejében még nagyobb erővel újult meg. Ezért a püspök lelkére vette ezt az ügyet. Amikor püspöki vizsgálatokat tartott az egyházközségekben, akkor lelkesítette és buzdította a híveket,

hogy az iskola építésére adakozzanak. Ily módon szép összeget gyűjtött össze, úgy, hogy 1794-ben megkezdheték az építést. Azonban csak 10 év múlva tudták befejezni a pénz hiánya miatt. Az építés munkájában a szomszédos egyházközségek is lelkes buzgalmat és áldozatkészséget fejtettek ki. A sz. keresztúri iskolában kezdetben négy, későbbben öt gimnáziumi osztályt lehetett végezni. Ugyanilyen iskolánk volt még a XVI-ik század végétől kezdve Tordán. E két iskolából a növendékek a VI. gimn. osztályba Kolozsvárra jöttek s itt folytatták tanulmányaikat.

Az építkezés és külső fejlesztés mellett az egyház belső építésére, a jó rend fenntartására, az erkölcsös és vallásos élet ápolására is nagy súlyt helyezett Lázár István püspök. Azokkal szemben pedig, akik a törvényeket nem tartották tiszteletben, vagy rendetlen életükkel szégyent hoztak az egyházra, a legszigorúbban járt el. Azért, habár az idő is kedvezett az ő püspökségének, de ő is erős akaratának és kitartó szorgalmának bélyegét rányomta a saját korára úgy, hogy őtet is méltán sorozhatjuk a legnagyobb püspökeink közé.

25. Augusztinovics Pál.

A Lengyelországból kiüldözött s Erdélyben letelepedett szociniánusok közül sok derék ember került ki, akik mint papok, tanárok és tanítók hasznos szolgálatot tettek a magyar unitárius egyháznak, amelybe teljesen beleolvadtak. Azonban közülök a leginkább kiemelkedik *Augusztinovics Pál*, aki egyházunk egyik legnagyobb jótevője lett.

Augusztinovics Pál Udvarhely megyében Szentábrahámon született 1763-ban. Elemi iskolai tanulását a szomszédos Kissolyos községben kezdette, ahol igen jó hírű elemi iskola volt, amelybe távoli helyekről is elvitték a szülők tanulni vágyó gyermekeiket. Augusztinovics az-

után mindig hálával gondolt e községre s ennek iskolájára, amelyben elsajátította az írást és olvasást. Innen a kolozsvári főgimnáziumba vitték, amelyet kitűnő sikerrel végzett. Tanuló korában szorgalma, tisztasága és rendszeretete által tünt ki, mely szép tulajdonságai egész élete pályáján végig kísérték.

Augusztinovics Pál

Édes atyja kívánságát követve, aki pap volt, belső emberi pályára lépett, amihez különben nem nagy kedvet érzett magában. Amikor aztán éppen a híres kissolymosi iskolához tanítónak akarták kinevezni, nem fogadta el ez állást. Okul azt hozta fel, hogy énekelni nem tud jól s ezért olyan állást, amelyet nem tud kellően betölteni, nem fogadhat el. Ezzel kilépett az iskola gyámkodása alól s egy kétes és bizonytalan jövővel nézett szembe. Szülőitől anyagi támogatást nem várhatott, mert a szűkös papi jövedelmet a család fenntartása és három kisebb testvérének a neveltetése fölemésztette. De erős akarattal legyőzte a nehéz akadályokat. Jogi pályára ment át, ahol amíg folytonosan tanult, addig különböző kisebb hivatalokat vállalt és magántanítósággal is foglalkozott, hogy

magát fenntarthassa. Sőt az unitárius egyházhoz is fordult anyagi támogatásért, amely 20 arannyal segélyezte a jóra való ifjút tanulmányai folytatásában, amíg sikerült az ügyvédi vizsgát letennie. Azonban mégsem ügyvéd lett, hanem Bécsbe ment, ahol az erdélyi ügyek intézésére egy külön iroda volt szervezve, amelyet kancelláriának neveztek. Itt először segéd ügyvivő, vagy amint akkor nevezték, ágens s csakhamar rendes udvari ágenssé lett. E hivatal elfoglalásával jövője meg volt alapítva, amit Isten után a saját szorgalmának, sok tudásának és becsületességének köszönhetett. Nem elégedett meg pusztán a jogi tudományok elsajátításával, hanem ezenkívül különösen kedvelte a történelmet és a nyelveket. Németül, franciául és latinul jól beszélt, az olasz és angol nyelvet is értette. De emellett kiváló egyéni sajátosságai voltak. A gyermekkori pontossága és rendszeretete nemcsak ruházatán és háztartásán, hanem hivatalos működésén is meglátszott. Soha semmit elhamarkodva nem cselekedett. Minden tettének számolt a következményeivel. Így olyat nem tett, amit később meg kellett volna bánnia. Ezen kiváló tulajdonságai és erényei által köztiszteletet és közbecsülést szerzett magának. A legkiválóbb emberekkel volt állandó összeköttetésben, sőt magának az uralkodónak is egyik legkedveltebb embere volt. 30 évig viselte Bécsben az ágensi hivatalát, amely idő alatt nemcsak magának, hanem a hivatalnak is tekintélyt szerzett.

Pontos és lelkiismeretes munkásságával kiérdemelte azt, hogy Bécsből az erdélyi királyi táblához ítélmesternek s alig 10 év múlva pedig az erdélyi főszámvevőség elnökének választatott és neveztetett ki. Ezzel az egyszerű papi fiú az ország egyik legelőkelőbb állásába jutott, olyan hivatalba, aminőben előtte hosszú időn keresztül unitárius embert nem engedtek. Azonban e hivatalát el sem foglalhatta, mert 1837-ben meghalt.

A nagy világban való forgolódás, előkelő hivatala és a vele járó sok gond és felelősség nem feledtették el vele az édes és egyszerű otthonát, a szülőket, szegény rokonait és az egyházát s iskolát, amelyben felnövekedett. Édes anyjával állandóan levelezésben állott, őtet anyagilag segítette s gyermeki szeretetének sok jeleivel elhalmozta. Rokonait is támogatta, azok gyermekeit iskolai tanulásuk alatt segélyezte. De különösen hálás volt az egyház és iskola iránt. Egy ideig, amíg hazájától és hitfeleitől távol kellett élnie, csak lelkében táplálta azt a hálás érzelmet. Azonban, amikor élete vége felé Kolozsvárt lakott, akkor külsőleg is a legteljesebb mértékben kimutatta azt. Az egyház a legnagyobb kitüntetésben részesítette, aminőben csak egy világi emberét részesítheti, amidőn főgondnoknak választotta meg. Ebben a minőségében szemei állandóan az egyházon, annak iskoláin és tanuló ifjúságán csüngöttek. Különösen az ifjúság tanulását és magaviseletét kísérte éber figyelemmel. A vizsgákon állandóan megjelent. A tanítás mellett rendet, tisztaságot és jó magaviseletet követelt a tanulóktól, mert önmagán tapasztalta, hogy az életben való előhaladásnak és boldogságnak ezek a feltételei. Nemcsak jó tanácsaival látta el az ifjúságot, hanem anyagilag is segélyezte.

Egyháza és annak ifjúsága iránt a legnagyobb jót végrendeletével tette. Mivel családja nem volt, összes vagyonát, ami a Nagyszeben mellett fekvő Ladamason egy szép birtokból és különböző értékpapirokból állott, mintegy 120.000 forint értékben, az unitárius egyháznak hagyta, hogy annak jövedelméből az iskolákban a tudományos és erkölcsi nevelést előmozdítsa. Ennek a szép hagyománynak kettős értéke volt. Egyfelől kedvet, bizalmat és bátorságot öntött a nehéz anyagi viszonyok között élő unitáriusokba, másfelől ez volt a legújabb időig az unitárius egyháznak legfőbb jövedelmi forrása. Így

fizette vissza Augusztinovics Pál az egyházának azt a 20 aranyat, amit tanulmányai folytatására kért volt. Ezért mondja róla életrajzának írója: „Mint szegény fiú lépett a világba, esze s szorgalma által fényes pályát vívott önerdején magának, magas hivatalokra emelkedett, szép vagyont szerzett s takarékosága által meggyűjtötte, hogy halála után is jótékonyan hasson s emléke tisztelve éljen.“

26. Kriza János.

Kriza János 1811-ben Nagyajtán, Háromszék megyében született. Atyja pap volt, de a család ősi fészke: Torockó. Kriza nem sokáig maradt a szülői háznál. Már három éves korában édesanyját elveszítette. Atyjának a második házasságából még hét gyereke született. Kilenec éves korában már Torockóra került iskolába, ahol egyik nagynénjénél lakott. Torockó nemcsak külső természeti szépségénél s lakóinak festői ruházatánál fogva nevezetes hely, hanem az unit. egyház történetében is jelentékeny szerepet tölt be. Lakói általában unitáriusok és pedig lelkes és áldozatkész unitáriusok, akik régebben vasbányászattal foglalkoztak s már ez a foglalkozás is arra indította, hogy bízzanak az Istenben. A bányászok ősi szokás szernit mielőtt leszállanak a bányák mélységébe, imádkoznak s amikor kilépnek Isten szabad ege alá, Istennek hálát adnak. Emellett Torockón az unitáriusoknak kezdettől fogva virágzó algimnáziuma volt, amelyben a gimnázium két alsó osztályát lehetett végezni. A székelyföldről is a szegényebb szülők gyermekei közül sokan jöttek ide tanulni, ahol a lelkes torockói hívek gondoskodtak az ilyen szegény tanulók ellátásról. Kriza annál inkább jöhetett ide, mert itt rokonok között volt s így szűkös anyagi viszonyok között élő atyja mentesítve volt a taníttatási költségek alól. Öt évet töltött Torockón. El lehet képzelni, hogy Torockónak ter-

mészeti szépségei s népének vallásossága mély hatást gyakorolhatott a fogékony lelkű gyermekekre. Ez időben kedvelt olvasmánya volt a Biblia és a Hármaskör története. De emellett abban az időben a torockói algimnáziumnak volt egy kiváló papi képzettségű tanára, akit *Sebes Pálnak hívtak*. Ez a férfi, aki távoli rokonságban volt Krizával, szintén nagy hatást gyakorolhatott lelkére. Később Kriza is hálával gondolt a Torockón töltött évekre, de Sebes Pál is büszkén emlékezett kiváló tanítványára.

Kriza János

A torockói iskola végeztével a székelykeresztúri gimnáziumba vitték. Itt a székely unitárius tanulóknak egy nagyobb körével ismerkedett meg. Vakációit Nagyajtán a szülői háznál töltötte. Az iskolában szerzett tudományok és befolyások mellett nagyon hatottak lelkére Nagyajta környezetének erdőkoszoruzta szép hegyei s az úgynevezett Erdővidékének festői tájai, valamint népének szokásai. Ezek a gyermekkori benyomások olyan nagy hatással voltak költői hajlamú lelkére, hogy később ezekből fakadtak a legszebb költeményei. Az iskolában is megnyilvánultak költői hajlandóságai. Nagyon kedvelte

a verseket s ő maga is írt ilyeneket. A keresztúri gimnáziumot kitünő sikerrel végezte s annyira kiemelkedett tanuló társai közül, hogy egyik nagyhírű tanára, Koronka József, így nyilatkozott róla: „Ez ifjúnak szerfölött emelkedett a gondolkozásmódja s nem köznapi dolgokra látszik születve lenni.“

A keresztúri iskolából a kolozsvári kollegiumba jött Kriza, amint az abban az időben általános gyakorlat volt, Kriza azt a vezető szerepet, amit Székelykeresztúron tanuló társai között kivívott, Kolozsvárt is hamar megszerezte s azt mindvégig megtartotta. Osztályzata minden tárgyból minden osztályban jeles volt, vagy amint akkor jelezték: prima cum eminentia. A kötelező tárgyak tanulmányán kívül magánszorgalomból megtanult németül, franciául és angolul. A tanítás nyelve az iskolában akkor még a latin volt s ezt is beszélte. De nem csupán önmagát művelte, hanem arra törekedett, hogy másokra is jó hatást gyakoroljon s az önképzésre buzdítson. Így jó részben az ő buzdítására alakult a kolozsvári főgimnáziumban az olvasó- és önképző kör, amelynek egyik leglelkesebb munkása és könyvtárnoka volt. Ez az önképzőkör előbb „Viola“, később „Remény“ címen lapot indított meg, amelyet a tanulók írtak és szerkesztettek, amely még ma is megvan. Ebben az ifjúsági lapban már Krizának sok verse jelent meg, amelyek később, amikor nyomtatásban is megjelentek, költői hírnevét megalapították.

A kolozsvári unitárius kollégiumban a bölcsészeti tanulmányokat s a ref. kollegiumban a jogi tanfolyamot elvégezve, kolozsvári papnak választották meg. De mielőtt ez állását elfoglalta volna, Berlinbe ment, hogy bölcsészeti és theologiai tanulmányait az ottani egyetemen kiegészítse. Két évi tanulmányozás után onnan haza jött. Egy évi betegeskedés után végre, 28 éves korában, elfoglalta Kolozsvárt a lelkészi állást. Három év múlva meg-

nősült. Innen kezdve családjának, az irodalomnak és egyházának szentelte életét.

Családi élete általában boldog, de mégsem volt fellegtelen. *Füzy Borbára* egyike volt a művelt lelkű, vallásos érzésű nőknek, aki nemes egyszerűségével párosult szívjósága által közbecsülést és általános szeretetet biztosított a kolozsvári papi háznak. Négy gyermekük született, akik közül egy korán meghalt, egy 27 éves korában egy szerencsétlen véletlen esetnek lett az áldozatává. Különösen ez utóbbi eset mélyen megrázta a szülők lelkét. De Kriza és családja mégis megnyugodott Isten akaratán, mert azt tartotta, hogy a jó pap még a szenvedések elhordozásában is példát kell hogy mutasson híveinek. Viszont a családi élet örömei és áldásai sem tették elbizakodottá.

Az *irodalom* szeretete, amely már tanuló korában olyan erővel jelentkezett nála, későbbi éveiben sem lankadott. Így szerkesztette a „Remény“ című zsebkönyv első kötetét, amelyben a korabeli fiatalabb írók verseit adta ki, amely művével általános elismerést aratott az országban. De különös méltánylásban részesültek éppen az ő saját versei, amelyeket részint a saját neve, részint álnév alatt vett fel a gyűjteménybe. Nagy érdemet szerzett egy néhány lelkes társával együtt a „Keresztény Magvető“ című folyóirat megindításával, amelybe több cikket írt. Ez a folyóirat ma is fennáll s hasznos szolgálatot tesz a keresztény eszmék és igazságok terjesztésében. Úgyszintén nagy szolgálatot tett a magyar irodalomnak az úgynevezett „Vadrózsák“ című könyv kiadásával. Ebben a műben a székely népköltészet termékeit mese- és monda-világát gyűjtötte össze és örökítette meg. Ezenkívül több erdélyi lapban írt számos cikket. Irodalmi működéséért a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-társaság tagjai közé választotta.

De erejének és tehetségének legjavát mégis az egy-

ház szolgálatában töltötte el. Mint lelkész, általános közkedveltségben élt. Nem üres külsőséggel és fényes élettel, hanem egyszerűségével, szívjóságával és szeretetével hódította meg az embereket. Nemcsak hirdette, hanem gyakaorolta is a legtisztább jézusi igazságokat és parancsolatokat. Az ő papsága alatt nehéz időket élt át az ország s benne a magyarság. Az alatt volt az 1848. évi szabadságharc s az azt követő önkényuralom. A nyilvános politikai mozgalmakban nem vett részt. De mint lelkész, együtt érzett népével s egyházi beszédeiben most intőleg, majd lelkesítőleg szól nemzeté fiaihoz. A lelkészi munka mellett *tanári* munkát is végzett a kolozsvári kollégiumban. Az ifjúságnak melegkeblű barátja, akiket nemcsak lelkileg vezetett és oktatott, hanem áldott lelkű feleségével együtt anyagilag is segített. „A keresztény vallás elemei“ címen adott ki egy szép hittani könyvet, amelyet angoltól fordított magyarra s amely sokáig volt használatban elemi iskoláinkban. A nagyobbak részére pedig kátét írt. A papnövendékek részére tartott előadásai, valamint sok egyházi beszéde kéziratban maradtak fenn.

Az egyház avval hálálta meg sikeres munkálkodását, hogy 1861-ben püspöknek választotta. Mint püspök bölcsen vezette az egyházat. Az ő püspöksége idejében volt Tordán 1868-ban az a nevezetes zsinat, amelyben az unitárius egyház 300 éves fennállását ünnepelték, amely alkalomra ő írt egy szép imádságot, amelyet minden unitárius templomban elmondottak és egy szép himnusz, amelyet énekeltek. Tevékeny munkásságot fejtett ki azért is, hogy angol és amerikai unitáriusokkal való kapcsolatot megerősítse, ami azóta annyi szellemi és anyagi haszonnal járt az erdélyi unitáriusokra nézve. Különösen híres volt az emberismeretéről. Mindeniben könnyen felfedezte azt, hogy mire van hajlama és tehetsége s aszerint irányította a különböző pályákra. A papokra

nem a törvények szigorával s nem is külső tekintélyével, hanem jó példaadással, meleg szívvel és leereszkedő nyájassággal igyekezett hatni, akik éppen azért teljes bizalommal fordultak hozzá jó tanácsért és útbaigazításért. Egész élete és jelleme a valódi keresztény életet és jellemet tükrözi vissza. Egyik életírója így jellemzi: „Haza- és emberszeretete, vallásossága, önzetlen jelleme, egyszerű, becsületes, puritán lelke fölemelően hat“. Meghalt 1875-ben.

27. Brassai Sámuel.

A kolozsvári unitárius kolligium előcsarnokában két mellszobor áll örök emlékeztető jelül az ifjúság két legnagyobb jóttevőjére. Az egyik a Brassai, a másik a Berde Mózsa mellszobra. Az első az ifjúság szellemi, a második anyagi jóttevője volt.

Brassai Sámuel Torockószentgyörgyön 1800-ban született. Atyja, aki előbb torockószentgyörgyi mester, azután torockói pap volt, kiválóan szerette a könyveket s nemcsak ő maga sietett megvásárolni a legújabb és legjobbakat, hanem barátait is azok megvásárlására és olvasására buzdította. Ezt a könyvszeretetet és tudomány-szomjat örökölte Brassai az apjától. Édesanyjától pedig a virágok szeretetét. Első tanítója édesapja volt. Azonban nem arra törekedett, hogy fiát kézenfogva vezesse be az ismeretekbe, hanem célja az volt, hogy a saját lábán tanuljon járni, hogy így még gyermek korában szokja meg az önállóságot. Ha tanulás közben valami hibát ejtett, azt kijavította, de különben egészen reá bízta, hogy mit és hogyan tanuljon. Nagy kedvvel olvasta Robinsont és a Hármastörténetét.

13 éves korában a kolozsvári unitárius kollégium tanulója lesz. Azonban már három év elteltével iskolai tanulása megakad. Az országban éhínség tört ki. Brassait az apja haza vitte, de rövidesen az egész iskolát be

kellett zárni. Otthon atyjának szép könyvtárát rendezte s amellet sokat olvasott és imádkozott. De pár évi otthon léte után átlátta, hogy valamelyes más foglalkozást kell kezdenie, ami anyagi eredménnyel is jár. Kevés ideig egy útcsinálásnál, mint útbiztos-segéd működött s ezen

Brassai Sámuel

munkájáért kapott csekély fizetés volt első saját szerzeménye. De ez a siker annyira nevelte önbizalmát, hogy ettől kezdve önmaga keresetéből tartotta fenn magát. Később ismét visszakerül a kolozsvári kollegiumba, ahol magántanítóság által tartja fenn magát s különösen önálló gondolkozása által tűnik ki tanulótársai közül. Már meglelt férfi volt, amikor középiskolai tanulmányait befejezte s erről a végbizonyítványt kikapta. Iskolai életéről nem sokat tudunk. De annyi bizonyos, hogy a külön-

böző nyelveket és a zenét nagy előszeretettel tanulta. Ez utóbbit úgy tanulta meg, hogy a zongora billentyűit az asztalra lerajzolta s azokon gyakorolta magát.

Iskolái elvégzése után, az akkori kor szokása szerint, egyes főúri családoknál lett nevelő. Ez a körülmény kedvező alkalmúl szolgált neki arra, hogy megismerkedjék Erdély kiválóbb családjaival, hogy tanulmányozza e családok könyvtárát. De emellett tovább folytatta különböző nyelvek tanulását. Megismerkedett Erdély növény- és állatvilágával. Szóval sokat tanult, hogy annál jobban taníthasson másokat. Életének ez a szaka, amely mintegy 10—12 évet vesz fel, az előkészületnek az ideje. Mint a szorgalmas méh, gyűjtött, hogy azután gazdagíthasson másokat is lelkének tárházából. Életének sokoldalú munkásságából három tevékenységi kört emelünk ki különösen, ú. m.: a *tanári működését, tudományos munkásságát és vallásos tevékenységét.*

Tanári működését a kolozsvári unitárius kollegiumban 1837-ben kezdi meg. Amikor tanári állását elfoglalta, nagyon szomorú helyzetben találta az iskolát s benne a tanítás ügyét. Ugyanis azelőtt nemcsak az unitárius, hanem az összes magyar iskolákban az volt a szokás, hogy az összes tantárgyakat latinúl tanították. Emellett nem voltak szakszerűleg kiképzett tanárok, hanem ha valaki a VIII. osztályt elvégezte, vagy amint akkor mondták, a filozófiai tafolyamot kijárta, azt azonnal az alsó osztályokban tanításra alkalmazták. Az ilyen tanítókat „publicus praeceptor“-nak nevezték. Azt sem kérdezték tőlük, hogy mihez van kedvük, melyik tárgynak a tanításához éreznek magukban tehetséget. Amire éppen szükség volt, arra alkalmazták. Egy másik nagy hiány az volt, hogy nem voltak tankönyvek. A tanárok diktálták a tárgyakat s a tanulók írták, ami a tanulásból nagyon sok időt elvett. Emellett a hibás leírás folytán sok értelmetlen dolgot tanultak meg.

Brassai, mihelyt tanári székét elfoglalta, azonnal átlátta ennek a tanítási rendszernek visszáságait. Ezért, hogy a tanítást helyesebb és okosabb mederbe terelje, egy új tantervet dolgozott ki. Ebben a tantervben mindenek előtt eltörli a latint, mint tanítási nyelvet s helyébe a magyar nyelv behozatalát kívánja. A latin nyelv amúgy is holt nyelv. Nem kell azt beszélni. Elég, ha valaki latinról magyarra s magyarról latinra tud fordítani. Hogy a tanárok jobban elmélyedhessenek tantárgyaikba, a régi rendszer helyett kívánta az ú. n. szakrendszer behozatalát, ami azt jelenti, hogy minden tanár egy bizonyos szakban bővebb kiképzést kapjon s azt tanítsa, amint ez ma is van. Amikor aztán ezen tervét az egyházi főhatóság elfogadta, egészn újjá születtek iskoláink. Levetették azt a régi tanítási rendszert, ami még a középkorból maradt fenn s ahelyett az újkor kívánalmainak megfelelően rendezkedtek be. A tanítók örömmel fogadták az anyanyelven való tanulást s ezen a nyelven sokkal többet is tudtak tanulni azokból a tantárgyakból, amelyekre az életben nagyobb szükségük van. A tanárok pedig a saját szaktárgyaikat jobban elsajátíthatták s így sikeresebben taníthatták. Ezen intézkedések által a mi unitárius iskoláink úttörő munkát végeztek, amit csakhamar követtek a többi felekezeti iskolák is.

A tankönyv hiányon pedig úgy segített Brassai, hogy neki fogott azok megírásának s mondhatni minden tárgyból tankönyvet írt. A vegytani és fizikai szertárak alapját megveti. Ásványokat és növényeket gyűjt. A könyvtárt rendezi s a sajátjából gyarapítja. Emellett két ízben volt igazgató. Az ifjúság rajong érette s szeretetének külsőleg több ízben jelét adja. Ilyen és hasonló intézkedéseivel Brassai az iskolát a régi bilinesektől megszabadította s a mai iskolai rendszer alapjait lerakta.

Elkövetkezett az 1848 évi magyar szabadságharc. A tankönyvek helyett kardot vett kezébe. És mintegy tíz

esztendeig eltűnik szemeink elől. A szabadságharcot végig küzdi s az utána következett önkényuralom alatt ismeretlen helyeken bújdosik. Míg 1859-ben ismét a kolozsvári kollégiumnál rövid időre elfoglalja tanári állását. De időközben megalakul az Erdélyi Múzeum Egyesület, amelynek titkárává választották. Ezért lemondott tanári állásáról. 10 évi szorgalmas munkájával rendezte a régi botánikus kertet, míg 1872-ben, amikor megnyílt Kolozsvárt az egyetem, Brassait a király ide egyetemi tanárnak nevezte ki a mennyiségtani tanszékre. Ezután itt fejtett ki áldásos tevékenységet 1883-ig, amikor nyugalomba ment.

Brassai *tudományos* működését a mai kor embere még felfogni is alig tudja. Alig volt a tudományoknak az ő korában olyan ága, amelyet ne művelt s amelyben otthonosan ne érezte volna magát. Lapokat és folyóiratokat alapít s azokat nemcsak szerkeszti, de nagy részben maga írja. Figyelemmel kíséri a zenei életet s azt mélyen szántó bírálataival irányítja. Ellenőrzi a magyar nyelv használatát s abban minden hibát és tévedést kijavít s annak tisztasága fölött éberem örökdi. De a magyar nyelv mellett a többi európai nyelvek nagy részét a saját erejéből elsajátítja s gyakori külföldi utazásai közben beszéli, sőt a szanszkrit és héber nyelveket is ismeri s az előbbit a kolozsvári egyetemen, az utóbbit az unitárius theológián tanította. A növények világát állandóan tanulmányozza s a botánika fejlődését fellendíti. Ezen a téren olyan irodalmi munkásságot fejt ki, hogy neve nemcsak az országban, hanem a külföld előtt is tisztelté lesz. A hazai és külföldi természettudományi társulatok tagjaik sorába választják, sőt a növénytan fejlesztése körül szerzett érdemeit a tudósok azáltal ismerték el, hogy egy növényfajt az ő nevére „*Brassaia actinofilla*“-nak nevezték el.

Mint középiskolai tanár bölcsészetet és történelmet

tanított s különösen a bölcsészet terén maradandó műveket alkotott. Az egyetemen már a mennyiségtannak volt szaktanára. A neveléstudomány, a földrajz s a közgazdaság terén egyaránt értékes munkát fejtett ki. Nem csoda, ha azt beszéltek róla, hogy a Magyar Tudományos Akadémia alig tudott megállapodni abban, hogy melyik osztályába válassza be ezt a széleskörű tudóst, amíg aztán a matematika és természettudományi szakosztályba választották be. Sokirányú tudásáért *polihisztornak* nevezték s azt mondták róla, hogy ő „praeceptor Hungariae.“

Egész életében Istenben bízó *vallásos* ember volt. Már gyermekkorában sokat imádkozott. Amint növekedett tudománya s bővült látó köre, úgy erősödött meg vallásos hitében. A természet vizsgálása s a természet örök szép rendjének és törvényeinek a megismerése még közelebb emelték az egy Istenhez. Az ő korában az úgynevezett féltudósok között az a felfogás kezdett volt elterjedni, hogy ezt a világot nem az Isten teremtette, hanem az önmagától lett. Ezekkel szemben Brassai elszánt harcot folytatott s tisztán kimutatta, hogy nincsen olyan tudomány, mely a világ keletkezését Isten nélkül megtudná fejteni. Amikor aztán, mint tanár nyugolamba vonult, azután tevékenységének java részét vallásának és egyházának szentelte. A Dávid Ferenc egyesületnek haláláig elnöke volt. Annak gyűléseiben részt vett s vallási kérdésekről tartott felolvasásai híresek voltak. Ezekben fejtette ki az unitárius vallás szépségét és igazságát s hirdette, hogy az unitárius vallás a jövő vallása. Aki ennyire bízik Istenben s úgy szereti a természetet, mint Brassai, az jó ember is kell, hogy legyen. És ő valóban jó ember volt. Ha valakiben hibát vagy fogyatékoságot vett észre, azt szó nélkül nem hagyta, de ahol jó akaratot és tiszta szándékot látott, ott mindig kész volt segíteni. Szegénysorsú tanulók közül egyet-egyet állandóan gondjaiba vett s azokat maga oktatta s taníttatásáról

gondoskodott. Ezenkívül egyházi, vallási és társadalmi téren nagy jótékonyságot fejtett ki. Családot nem alapított. Jövedelmének nagy részét a jótékonyságon kívül utazgatásra és könyvek szerzésére használta fel. Mint egy prófétát, úgy tekintették az emberek, akit sokan kerestek fel útbaigazításért és segélyért. Mindenkit megnyugtatta és megvigasztalva bocsátott el magától. Halála előtt szép könyvtárát és megtakarított pénzét az unitárius egyházra hagyta.

Isten meg is áldotta hosszú élettel. 1897-ben a jövő életben vetett erős hittel halt meg s az egész ország részvétele kísérte sírjába. A magyar társadalom a kolozsvári temetőben egy szép emléket állított e nagy ember emlékére, aki egy századon keresztül élt és szellemileg világított kortársai előtt s aki halála után is buzdít a tudományok szeretetére s az őszinte vallásosságra.

28. Berde Mózsa.

Az erdélyi magyar ifjúságnak Bethlen Gábor óta a legnagyobb jótevője *Berde Mózsa*, aki egy élet fáradságának és lemondásának gazdag gyümölcsét áldozta a nevelés magasztos céljának. Ezért mondják róla, hogy ő az unitárius jótevők fejedelme.

Háromszék megyében Laborfalván az 1815-ik esztendőben született egyszerű székely szülőktől. Atyját is Mózesnek hívták s hogy tőle megkülönböztethető legyen, azért használta állandóan a *Mózsa* nevet. Atyjának az ő születése után hosszú időn keresztül katonai szolgálatot kellett teljesítenie s ezért nevelésének a gondja édes anyjának a vállaira nehezedett, akinek emellett azt a kevés birtokot is művelnie kellett, ami a mindennapi kenyeret biztosította. Bár egyetlen gyermeke volt szülőinek, mégis elhatározták, hogy az elemi iskolák elvégzése után tovább tanítatják az élénk eszű és

jó felfogású gyermeket. Tíz éves korában elvitték a székelykeresztúri gimnáziumba. Tanulás és magaviselet tekintetében, hamar kiemelkedett tanulótársai közül. Évről-évre mind nagyobb örömet szerzett szülőinek jó tanulása és magaviselete által. De nekie a tanuláson kívül még más egyébre is volt gondja. Átlátta korán, hogy szegény szülői nem sokat áldozhatnak taníttatási költségeire s ezért maga gondoskodott a saját fenntartásáról. Így már gyermekkorában megszokta az önállóságot, a lemondást és takarékoskosságot, amely három kiváló tulajdonság végig kísérte az egész életen.

A székelykeresztúri gimnázium elvégzése után a kolozsvári kollegiumban folytatta tanulmányait. Tanáraitól nem csak jó bizonyítványt kapott, hanem emellett jó ajánló levelet is, aminek alapján nagy bizalommal és szeretettel fogadták a kolozsvári tanárok. E nagy bizalom abban nyilvánult meg, hogy az intézet igazgatója az unitárius egyház akkori főgondnokának, Daniel Eleknek, Gábor nevű fia nevelését reá bízta. Ez a körülmény kétféle előnnyel járt reá nézve. Egyfelől a megélhetése biztosítva volt, de másfelől a főgondnoki családnál megismerkedett Erdély vagyonosabb főuraival, aminek későbbi életében nagy hasznát látta. A jó tanulás mellett nevelői kötelességét is hűségesen végezte, úgy, hogy a tanító és tanítvány között valódi baráti viszony fejlődött ki, ami megmaradt a későbbi időkre is, amikor mind a ketten az egyházban és a társadalomban előkelő állásokat vívtak ki maguknak.

A kolozsvári kollégium sikeres végzése után jogi pályára lépett. Marosvásárhelyen a ref. kollégiumba iratkozott be a jogi előadások hallgatására. Azonban itt is a tanulás mellett első gondja az volt, hogy a saját megélhetését biztosítsa. Ebből a célból az ottani ítélőmesteri kancellárián írnok lett. Két ember munkáját végezte s mégis a jogi tanfolyam bevégeztével jelesen letette az

ügyvédi vizsgát. Nyomban rá Kolozsvárt ügyvédi irodát nyitott. Már tanuló éveiből ismert fiatal ügyvédet szívesen keresték fel ügyes-bajos dolgaikkal a Kolozsvárt lakó főurak, ami által nemcsak szép anyagi jövedelemhez jutott, hanem további jó hírnevét is megalapította.

Berde Mózsá

Azonban nem sokáig folytathatta az ügyvédi hivatást. Közben kitört az 1848 évi magyar szabadságharc, amely Berdét is magával sodorta. A magyar kormány ötöt Háromszék megyébe kormánybiztosnak nevezte ki. Feladatát dicséretre méltóan oldotta meg. Székely testvéreit úgy fel tudta lelkesíteni a szabadság védelmére, hogy közöttük születtek a legkiválóbb hősies cselekedetek. Miután itt küldetését befejezte, Nagyszebenbe he-

lyezték át a szászok közé, szintén kormánybiztosi minőségben. Itt még súlyosabb feladat várt reá. A szászokat a magyar kormány ellen lázították. Ezek megtagadták az adó fizetését s emellett a szemléy- és vagyonbiztonság is veszedelemben forgott. Berde megjelenésével a rendet helyreállította.

Eközben a magyar szabadságharc súlyos válságba jutott. Az osztrák kormány segítségül hívta az oroszokat, akik hatalmas sereggel közellítettek éppen Nagyszeben felé. Berdének, mint a magyar kormány képviselőjének, innen menekülnie kellett. Miután megtörtént Világos mellett a magyarok fegyverletétele, Berdének sok derék magyar honfitársával együtt a bujdosás jutott szomorú osztályrészül. Egy ideig névtelenül járt-kelt, hogy fel ne fedezhessék. De a végén megúnva ezt a bizonytalan és zaklatott életet, felment Pestre s ott jelentkezett az osztrák katonai parancsnokságnál. Azonnal elfogták, katonai törvényszék elébe állították és kötél általi halálra ítélték. Ezt a szigorú ítéletet azonban később átváltoztatták 4 évi börtön büntetésre, amely 4 évet ki is töltött Csehországban, Josefstadt nevű helyiségben.

A börtönbüntetés kitöltése után hazajött. Ifjúkori jó hirnevének ismét nagy hasznát vette. Egy nagybirtokkal rendelkező, de sok adóssággal megterhelt erdélyi főúri család hívta meg jószágigazgatónak. Berde elfogadta a meghívást s 10 évi gazdálkodás után az ő ismert takarékoságával kifizette a nagybirtokon levő adósságokat, amiért nemcsak szép anyagi jutalmat kapott, hanem az illető család egész életében hálás volt iránta.

Magyarország sorsának e jobbrafordulásával, amikor már az önkényuralom enyhülni kezdett, Berde egy ideig mint országgyűlési képviselő vesz részt az ország ügyeinek intézésében, majd mint miniszteri osztálytanácsos teszen nagy szolgálatoakat a magyarságnak, de különösen székely testvéreinek. Amikor aztán nyugalomba

vonúlt s Kolozsvárra telepedett le állandó lakásra, azután egész szívvel, sok tudásával és gazdag élettapasztalataival az unitárius egyháznak szentelte életét. Mindenütt ott volt, ahol az egyházért valamit tenni kellett. Jelszava mindenütt a takarékosság volt. Különösen anyagi ügyekben mindig kikérték az egyház vezetői az ő véleményét. Az ifjúsági mozgalmak iránt állandóan érdeklődött s a vizsgákon rendszeresen jelen volt.

De akárhová is vezette Berdét az isteni gondviselés, ő mindig egy célt tartott szeme előtt. Ez a cél a vagyongyűjtés volt. Nem azért, hogy maga gyönyörködjék a pénzben, vagy magának tekintélyt és hírt szerezzen a vagyona által, hanem azért, hogy annak a segítségével jót tehessen, másokat boldogíthasson. E nagy cél eléréseért mindenről le tudott mondani. Családot nem alapított, sőt akárhányszor magától még a legszükségesebbeket is megvonta. Ezt a lemondó életet ő maga így jellemezte: „Egész életemben, úgyszólván gyermekségem óta, egy szent célért küzdöttem, sokszor gúny és nevetség tárgya voltam, rongyosan jártam, magamtól minden élvezetet megvontam, csakhogy az előmbe tűzött nagy célt megközelítsem; meg akartam mutatni, hogy szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek, nemzetének erős akarattal“. És az ő erős akarata csakugyan diadalmaskodott minden akadályon. Az egyszerű, szegény, székely szülők gyermeke Erdély legvagyonosabb emberei közé küzdötte fel magát. Azonban nála ez a vagyongyűjtés nem cél, hanem eszköz volt csupán. Eszköz egy szent és egy magasztos cél érdekében, amelyet ő a közjónak nevezett. Nem a saját javát és boldogságát kívánta előmozdítani, hanem a köz javát. Szolgálni akarta az unitárius egyházat, amelynek tagja volt és az unitárius iskolákat, amelyekben felnövekedett s amelyeknek az a hivatása, hogy a tudományt, a vallást, és az erkölcsöt továbbfejlessék. Isten meg is áldotta nemes cél-

ját s szent elhatározását; mert halála előtt sajátkezűleg írott végrendeletében csaknem egymillió forint értékű vagyont hagyhatott örökségül szeretett egyházának. Hogy mennyire szerette a tanuló ifjúságot, annak szép bizonyítéka végrendeletének az a pontja, amelyben elrendeli, hogy az ő alapítványából a kolozsvári főgimnáziumnál 100, a tordai és szt.-keresztúri iskoláknál 50—50 tanuló kapjon naponta 3—3 tiszta búzából sült cipót. Ezt a „Berde-cipót“ egész a világháborúig kapták tanulóink, amikor aztán külső körülmények miatt kénytelen volt megszüntetni az egyházi vezetőség. De emellett az ő áldott emlékű hagyománya folytán vált lehetségessé, hogy Kolozsvárt és Székelykeresztúron olyan szép és kényelmes iskolaépületeket emeltethetett az unitárius egyház. Ilyen szép és áldásos élet után halt meg 1893-ban. Porai a kolozsvári köztemetőben, az unitárius egyház által emelt síremlék alatt pihennek. De szelleme tovább él azokban az intézményekben, amelyek az ő hagyományából létesültek és tovább él annak az ifjúságnak az emlékezetében, amelyet ő, mint saját gyermekeit, úgy szeretett.

29. Perczelné, Kozma Flóra.

Ósi református családból származott. Neveltetése egészen a ref. egyház szellemében történt. Azonban nem tartozott azok közé, akik a vallási igazságokat minden gondolkozás nélkül elfogadják. Az iskolában és a nevelőtől hallott igazságok fölött sokat elmélkedett s azokat összehasonlította a biblia tanításaival és más egyházaknak a hitelveivel. Csöndes, szerény és sokat elmélkedő nő volt. A gondviselés jó és ötlet mindenben megértő férjjel ajándékozta meg, amidőn férjhez ment Perczel Ferenchez. Isten családi életét is gazdagon megáldotta. Négy kedves leánygyermekük született, akik örökölték az édesanya kiváló tulajdonságait. Családi életük minta-

szerű volt. Az édesanya gyermekei nevelését tekintette legfőbb hivatásának. Házában a rend, a tisztaság, a békés és boldogító egyetértéssel párosult. A férj tisztviselő volt s így a háztartásban fölösleges anyagi javakkal nem rendelkeztek. Azonban a gondos feleség szerénysége és takarékosága folytán mégis az anyagi gondoktól mentesek voltak. Mert nem a külső fény és pompában keresték az élet igazi értékét, hanem a lélek szépségében s

Perczel Ferencné

egymás szeretetében. A gyermekek lelki irányítását elsőrendű kötelességének tartotta a jó, édes anya, különösen súlyt helyezett arra, hogy vallási tekintetben a lehető legtisztább keresztényi igazságokat sajátítsák el s azok szerint éljenek. Éppen ezért a háztartás gondjai mellett nem szünt meg tovább tanulmányozni a különböző keresztény egyházak hitelveit s látogatni a különböző felekezeti templomokat. Nyugtalanul kereső lelke az unitárius egyházban s az unitárius templomban találta meg békéjét s nyugodalmát. Amidőn lelke így megnyugodott, mint aki valamely nagy kincset talál, örömét és boldog-

ságát közölte férjével s az egész kedves család áttért az unitárius vallásra. Ettől kezdve az ember Jézus állandó vendége volt házuknak. Nemcsak beszéltek róla sokat s nemcsak olvasták evangéliumát, hanem teljesítették parancsait s élték az életét. Egy áldott központ lett Budapesten a Perczel-család, ahonnan a hamisítatlan jézusi elvek és igazságok sugároztak szét Magyarország különböző részeibe.

Perczelné Kozma Flóra megértette Jézus tanítását. „Gyertyát nem azért gyújtják, hogy a véka alá, hanem, hogy a gyertyatartóba tegyék“. Miután megismerte az igazi Jézust s ez az ő lelkének megnyugvást adott: arra törekedett, hogy másokat is az igazságra vezéreljen. Ezért az unitárius vallásnak igazi apostólnője lett. Megmutatta, hogy egy gyöngéden szerető női lélek, minden szerénysége mellett, milyen bátor és elszánt hőse lehet az Istenországának. Jézust tartotta igazi vezérének; mert róla mondja a szentírás, hogy ő „az út, élet és igazság“. Szerinte az unitárius vallásnak legfőbb érdeme az, hogy Jézust a maga valóságában állítja az emberek elébe. Ha Jézus a végtelen tökéletességű Isten volna, akinek a többi keresztények hirdetik, akkor mi gyarló emberek nem tekinthetnők őtet példányképünknek s nem is követhetnők őtet. Azonban ha őtet embernek tartjuk, akkor mint egy igazi nagy jellem áll előttünk, aki testvéri érzésével, emberbaráti szeretetével vonz minket is, hogy hozzá hasonlóvá lenni igyekezzünk. Ezt az ember-Jézust hirdette Perczelné bátran és kitartással mindenfelé. Híre és neve csakhamar ismerős lett az egész országban. Sokfelé hívták meg vallásos és jótékony egyesületek felolvasás tartásra. Mindenütt bizonyosságot tett erről a Jézusról, mégha ezért kellemetlenségei is voltak. Bátor irodalmi vitatkozásokat állott ki, hogy a maga igazságát megvédelmezze.

Hitbeli felfogásának levonta az *erkölcsi* tanúlságait

is. Az igazi keresztény szociálizmust hirdette szóval és cselekedettel. Vagyis azt a szociálizmust, amely az emberszereteten, a mások megbecsülésén alapszik. Ennek igazságait olvasta ki Jézus tanításaiból, aki azt tanította: „Szeressed felebarátodat, mint magadat“. „Amit akartok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek másokkal“. Hirdette, hogyha ezeket a magasztos igazságokat átvinnék és megvalósítanák az emberek az életben, akkor nem lenne örökös harc és gyűlölség a társadalomban a különböző osztályok között; mert a kölcsönös szeretet megszüntetné azokat az ellentéteket, amelyek a szegények és gazdagok között fennállanak.

Ugyancsak Jézustól merítette a gondolatait akkor is, amikor a *nőkérdésről*, vagy a *feminizmusról* beszélt. Azt hirdette, hogy a nők is emberek. Őket nem lehet kizárni a társadalom közös munkájából, sőt megfelelő teret kell adni nekik, ahól Istentől adott tehetségeiket érvényesíthetik. Hiszen Jézus mondotta a kis Bathaniában az ötet áhítatosan hallgató Máriának, hogy ő a „jobb részt“ választotta, szemben nővérével: Márthával, aki a háztartás gondjaival teljesen elfoglalta magát. Azután is a nők szíve és hite állandóan gazdagította és mélyítette a kereszténységet s ezáltal nemesebbé tette az egész társadalmat. Önmagunk ellen vétenénk tehát, ha a nőket kizárólag a házi és családi munkára kényszerítenők; mert vallás és társadalom a női szívek jótékony munkássága nélkül nagyon fogyatékos lenne.

Amit tanított Perczelné Kozma Flóra, ugyanazt cselekedte. Családi otthona nemes egyszerűségével a békének, a megelégedésnek volt a lakhelye. De ezenkívül tudott tenni és áldozni a vallásért s egyházért. Életében többféle jótékony és emberbaráti intézménynek volt vezető tagja. Mindenütt ott lehetett látni, ahól a szépet ápolni, az igazat terjeszteni s a jót cselekedni kellett. A nemesen dobogó női szív mellett világos értelem, okosság

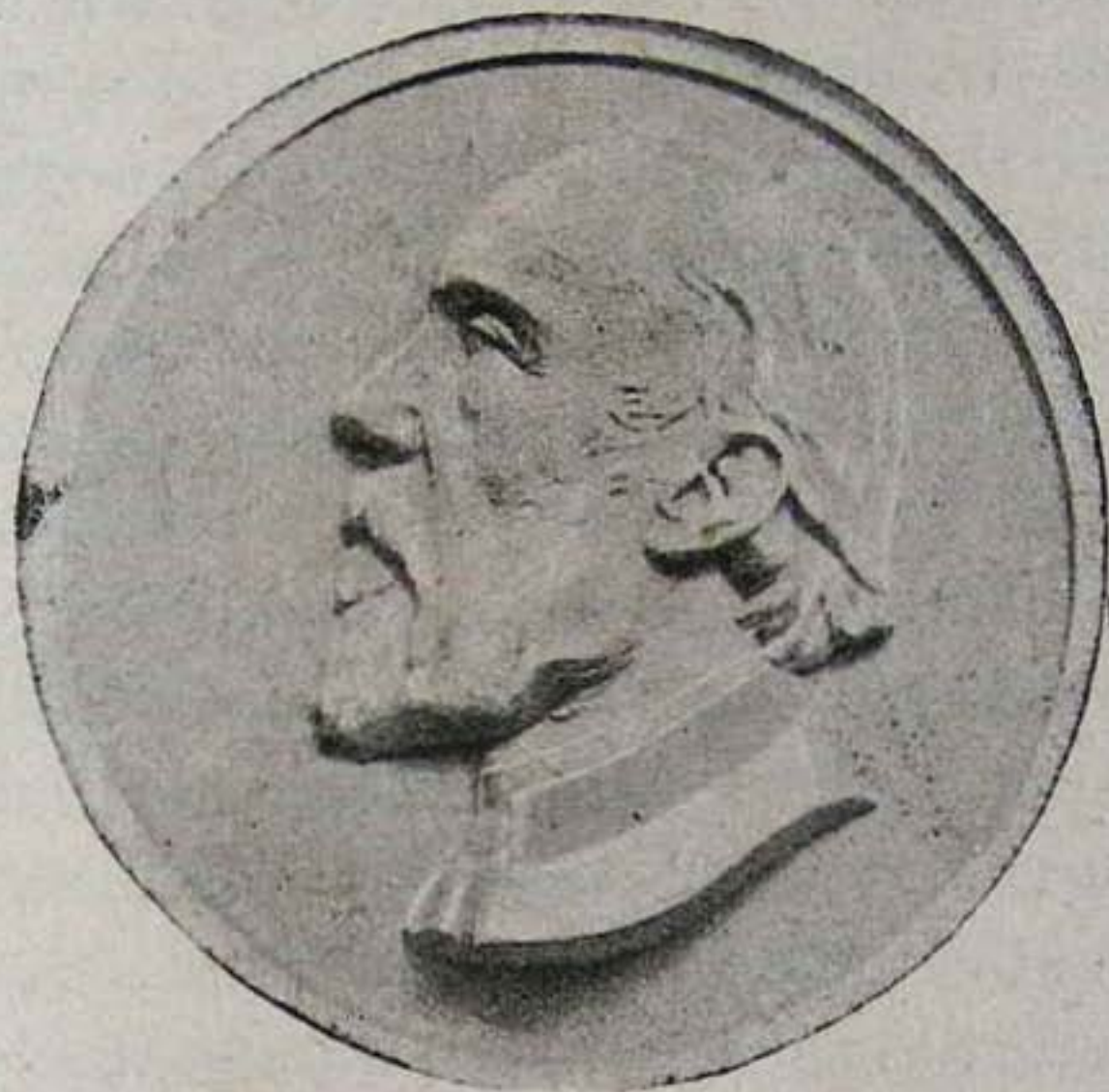
és tiszta belátás vezette cselekedeteiben. Az igazi nőnek minden időben méltó példányképe lehet. Meghalt 1925ben.

30. Ferencz József.

Egy hosszú, kivételes, szép élet emléke és az unitárius egyháznak több mint félszázados történelme fűződik a Ferencz József névhez. Alparéten, Szolnok-Doboka megyében született 1835-ben. Alig hat évet töltött szerető szülőinek a védőszárnyai alatt. Korán árvaságra jutott; mert édes atyját elveszítette. Annál nagyobb szeretettel emlékezett késő vénségében is édes anyjának örökös jószágára. Már 1841-ben a kolozsvári unitárius kollegiumba vitték. Itt tanult az 1848. évi magyar szabadságharc kitöréséig. Ekkor a kollegiumot bezárták s a tanulók hazamentek. Az akkori időknek a hangulatát és Ferencz Józsefnek magyar érzelmét s szabadságszeretetét híven jellemzi az, hogy az alig 14 éves gyermek otthon lelkesítő beszédeket tartott a falu népének s összegyűjtötte gyermektársait s azokat katonai gyakorlatokra tanította. Emiatt hazulról el kellett menekülnie s amidőn meghaltotta, hogy Agyagfalván, Udvarhely megyében a székelek nagygyűlést tartanak, hogy a haza szabadságának megvédelmezéséről tanácskozzanak: egy rokonával együtt odament, hogy tanuja legyen a nagy, nemzeti lelkesedésnek. A magyarság iránt való lelkesedése, amely már kis gyermek korában megnyilatkozott, késő vénségéig nem lankadt, hanem még fokozódott.

A szabadságharc lezajlása után ismét a kolozsvári kollegium tanulója lett. Abban az időben nemes verseny volt a sz. keresztúri, tordai és a kolozsvári gimnáziumokból egy helyre került növendékek között. Többször megesezt, hogy a sz. keresztúri vagy a tordai gimnáziumból Kolozsvárra jött tanulók elébe kerültek a kolozsváriaknak. De Ferenc József az ő osztályában, bár ott kiváló

tanulók kerültek össze, mindig megtartotta az elsőséget. Már 20 éves korában végezte itthon tanulmányait s azonnal megválasztották a kolozsvári egyházközség segédlelkészének s a gimnáziumhoz köztanítónak alkalmazták. Két év múlva már rendes tanárnak választott s az egyház külföldi tanulmányútra küldi. Onnan hazaérkezve, kolozsvári rendes lelkész lett. A lelkészi teendők végzése

Ferencz József

mellett vallástanár volt a főgimnáziumban. Mint lelkész egyike volt az ország legkiválóbb szónokainak. Beszédeit nem csupán szépen csengő hangja tette kedvessé a hallgatóság előtt, hanem az is, hogy azokban a biblia igéit tisztán és hamisítatlanul hirdette, az Isten és emberszeretetet tanította.

Eme kiváló tulajdonságainak köszönhető, hogy a Kriza János halála után 1876-ban, 41 éves korában püspöknek választották. Testileg annyira gyöngének érezte magát, hogy amint maga mondotta, aligha 2 évig viheti a fáradságos püspöki hivatalt. Azonban rendes, mértékletes élet és a testi vágyakon való uralkodni tudással annyira vigyázott magára, hogy 52 évig volt püspök,

amennyi ideig az unitárius egyházban senki sem s más egyházban is csak nagyon kevesen viselték ezt a magasztos hivatalt.

Hosszú püspökösködése alatt az unitárius egyház története egészen az ő neve körül csoportosul. Ő volt a központ, aki kezében tartotta az egyházi élet szálait. Ezért mindazokra az intézményekre, amelyek alatta létesültek, rányomta a maga egyéniségének a bélyegét. A tiszta belátás és józan megfontolás irányította minden cselekedetét. Bár a legbuzgóbb unitárius volt s amikor csak tehetett, az istentiszteleteken mindig jelen volt, de nem volt elfogult és türelmetlen a más vallásuakkal szemben. Elvárta, hogy mások tiszteljék az ő vallását s ő is megbecsülte a másokét. Amint akarta, hogy vele cselekedjenek az emberek, ő is úgy cselekedett velük. Védte és oltalmazta azokat a kipróbált intézményeket és hagyományokat, amelyek a multból szállottak reánk; de emellett nem idegenkedett az új gondolatoktól s ha valamely nemes irányú reform-törekvés merült fel, azt is megértéssel fogadta és jóakarattal támogatta. Így történt, hogy hosszas püspöksége alatt sokat haladtak, fejlődtek és tisztultak hitelveink s egészen új alakot öltöttek egyházi törvényeink. Emellett sokat haladt az egyház az ő bölcs vezetése mellett a külső tekintélyben s a világ előtt való elismertetésben.

Sok irányú teendője mellett irodalmilag is szép munkát végzett. Egyházi beszédein s az egyházi lapokban megjelent cikkein kívül írt „Unitárius Kátét“, „Unitárius Kis Tükör“ címen megírta egyházunk történelmét, hitelveit és alkotmányát. „Hittan“ című művében rendszerbe foglalta egyházi hitelveinket. Mindezek tankönyvül használtatnak iskoláinkban. Ezenkívül „Ágendák“ címen keresztelési, esketési és úrvaesorai beszédeket és imádságokat adott ki. Ő valóban megfelelt annak a hivatásnak, melyet Jézus az ő igazi tanítványai elébe állított:

„Ti vagytok a földnek savai.“ „Ti vagytok a világ vilá-
gossága. Nem rejtethetik el a hegyen épített város. Gyer-
tyát sem azért gyújtanak, hogy a véka alá, hanem hogy a
gyertyatartóba tegyék és fényljék mindazoknak, akik a
házban vannak.“ (Máté 5. r. 13—15. v.)

Hűségeért meg is áldotta az Isten már itt a földön.
Feleségével, Gyergyai Annával boldog családi életet élt
68 éven keresztül. Jó gyermekeik voltak, akik közül idő
előtt veszítettek is el, de Istenben való nagy bizalom-
mal hordozták a csapásokat. Megkülönböztetett féltő
gond és gyöngéd szeretet örködött fölötté a családban.
Az egyházban egész végig nagy tekintélye volt és teljes
bizalom környezte. Az egyházon kívül pedig vallásfele-
kezeti különbség nélkül nagy tiszteletben és általános
közbecsülésben állott. Ez a nagy megbecsülés nyilvánult
meg azokon a magasztos jubileumi ünnepeken, amelye-
ket szép és magas életkorának és különböző egyházi
szolgálatának az évfordulói alkalmából rendeztek hívei
és tisztelői, melyekből az unitárius egyházra is egy-egy
sugár esett. De az ország határain kívül angol és ame-
rikai testvéreink is hálával és büszkeséggel vallották
őtet a világ egyetlen unitárius püspökének. 1928. február
19-én bekövetkezett halála a legteljesebb részvétet ébresz-
tett mindenütt. De rajta is beteljesednek a biblia szavai:
„Az értelmesek fénylenek, mint az égnek fényessége és
akik sokakat az igazságra visznek, miként a csillagok
örökkön örökké. (Daniel 12. r. 3. v.)

31. Záró szó.

A fentiekben Istenországga kiválóbb munkásai közül
sorakoztattunk fel néhányat. Még hála Istennek sokan
vannak a világ különböző részében. Sokan vannak olya-
nok, akiknek neve ismeretes. De sokan vannak olyanok
is, akik a nagy világ előtt ismeretlenek. Mert Istenor-

szágának nemesak azok a vezérek a munkásai, akik sokakra hatnak s akik, mint a hegyen épített város, messzire világítanak, hanem azok a névtelen közkatonák is, akik Istent félik s embertársaikat szeretik. Éppen ezért Istenországa munkásait mind előszámlálni nem lehet. Ide tartoznak felekezeti és faji különbség nélkül mindazok a jó keresztények, akik Jézus tanításaiból táplálták lelküket s akik a Jézus által hirdetett parancsolatokat igyekeztek mindennapi életükben megvalósítani s ezáltal egy szebb és jobb jövőendő előkészítésén fáradoztak.

Egy előttünk álló, távoli magas hegyre, meglehet, hogy többféle út vezet. Az egyik ember egyik utat a másik a másikat választja. Lehet, hogy az egyik út hosszabb és meredekebb, mint a másik. Ezért az egyik ember nehezebben és több fáradsággal jut el arra a magaslatra, mint a másik. De a végén mégis mindakettő csak oda érkezik s ott együtt élvezik a magasság éltető tiszta levegőjét s gyönyörű szép kilátásait. Éppen így a különböző időkben különböző úton igyekeztek a keresztények is a Jézus által alapított Istenországa felé. Amint különböznek az emberek areban, színben egyik a másiktól, éppen úgy nem lehetnek mindnyájan egyek a gondolkozásban s a hitbeli felfogásban sem. Voltak, akik a türesben és a lemondásban, a szenvedésben és a test-kínzásban keresték lelkük nyugalmát. Mások ismét a zsinati határozatok pontos megtartásában vagy az előirt szertartások hűséges végzésében látták az igazi vallásosságot. Voltak olyanok, akik a hitet s olyanok is, akik a tudományt vagy a cselekedetet tekintették üdvözítőnek. Az egyik a vagyonról való teljes lemondással, a másik pedig a takarékos vagyongyűjtéssel gondolta sikeresebben munkálni a szebb és boldogabb jövőendő. Az egyiknek világi sorsa hatalom és dicsőség volt, a másik máglyán vagy börtönben végezte be földi életét. Azért lehetett mindenik hű tanítványa Jézusnak. Ő az emberekben soha sem

a külső állapotot, a születést, a szegénységet vagy a gazdagságot nézte, hanem a lelket. Bármilyen különböző utakon jártak Istenországába munkásai, de egy volt a lelkük, egy az érzésük s egy a céljuk. Az adományokban voltak különbségek, de ugyanazon lélek indításából cselekedték azt, amit jónak és erkölcsösnek gondoltak. Életük és jellemük, mint egy-egy világító torony, úgy áll előttünk, mutatva az Istenországába felé vezető különböző utakat. Kövessük ezeket a fénysugarakat tiszta szívből, nemes elhatározással és erős akarattal, hogy mi is Istenországának hiv munkásai lehessünk.